

HERMANN RÓBERT

Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc a magyar történetírásban¹

1848-49 a magyar történelem egyik legfontosabb fejezete. A magyar köztudat és a magyar történeti irodalom két szóval jellemzi a másfél éves eseménysort: forradalomnak és szabadságharcnak nevezi.

Forradalomnak, mert az országban 1848 március–áprilisában forradalmi változás ment végbe, részben forradalmi külsőségek, tömegmozgalmak, tüntetések közepette. Az ország független felelős kormányhoz jutott, s ezzel 1526, a mohácsi vereség óta először az ország sorsára vonatkozó legfontosabb döntések nem az ország határain kívül, hanem az ország fővárosában születettek. A változás azonban nem csupán a hatalomgyakorlás technikájában következett be. Az ország ekkor lépett át a feudális társadalmi rendből a polgári társadalomba. Az addig jogfosztott jobbágytöbbség az általa művelt föld szabad paraszti birtokosává vált. A forradalom ugyan nem juttatott mindenkit tulajdonhoz, de a törvény előtti egyenlőség elvének kimondása a polgári szabadságjogok egyik legfontosabbikát jelentette. A köztisztviselés, a cenzusos, a vagyoni helyzeten és nem a rendi társadalmi pozíción alapuló választójog, a népképviselő bevezetése mind azt jelezte, hogy Magyarország némi kétséssel ugyan, de a Nyugat-Európában már ismert társadalmi fejlődési modellt fogja követni.

A meghatározás másik eleme, a szabadságharc elnevezés jelzi, hogy az ország nem tudta békés körülmények között végrehajtani ezt az átalakulást, s a polgári átalakulás egyes vívmányainak védelmében végül fegyverhez volt kénytelen nyúlni. Bécsben ugyanis nem nyugodtak bele abba, hogy Magyarország, a Habsburg Birodalom területét tekintve legnagyobb alkotóeleme önálló politikai tényezővé vált. Előbb az országban élő nemzetiségek mozgalmait felhasználva igyekeztek rábírní a magyar politikusokat a közjogi önállóság jelentős részének feladására. 1848. szeptember 11-én Josip Jelačić horvát bán, cs. kir. altábornagy indított nyílt – Bécsből titokban támogatott – fegyveres intervenciót Magyarország ellen, majd 1848. október közepétől az országban állomásozó cs. kir. katonaság nagy része fordult szembe a magyar kormánnyal. A harc 1849. április közepéig önvédelmi harc volt, ekkor azonban a magyar parlament – válaszul az olasz alkotmányra – kimondta az ország függetlenségét és a Habsburg-ház trónfosztását. Ezzel az önvédelmi háború függetlenségi hábo-

¹ A megjelent munkák legfontosabb bibliográfiája: I. Tóth Zoltán: Magyar történeti bibliográfia. Budapest, 1950. III. kötet. A korszak emlékirat-irodalmára lásd Románcz Mihály: A magyar memoire- és naplóirodalom története a legrégibb időktől 1848-49-iki szabadságharcunkig. In: Tanulmányok [sic!], beszédek, költemények. Ungvár, 1910. 1-91.; Strobl von Ravensberg, Ferdinand: Die ungarische Donau-Armee 1848/49. 2. kiad. Wien und Leipzig, 1908.; Kacziány Géza: A magyar memoireirodalom 1848-tól 1914-ig. Ballagi Aladár előszavával. Budapest, 1917.; Nagy Márta: Az 1848-1849-es emigráció memoire irodalma. Budapest, 1936.; Hermann Róbert: Műfajok és tendenciák az 1848-49. évi polgári és politikusi emlékirat-irodalomban. Századok, 1994/1. 113-134. Historiográfiai jellegű, ám elfogult feldolgozás: Borus József: A magyar hadtörténetírás helyzete és feladatai. Hadtörténelmi Közlemények, 1954/1., valamint Borus József: 1849 hadtörténelmi irodalmának néhány kérdése. Hadtörténelmi Közlemények, 1955/3-4. Nagyjából ugyanez mondható el az utolsó marxista szemléletű összefoglaló bibliográfiáj fejezetéről. Spira György: Polgári forradalom (1848-1849). In: Magyarország története 1848-1890. Főszerkesztő Kovács Endre, szerkesztő Katus László. Budapest, 1979. 6/2. kötet. 1546-1594. Mind az emlékirat-irodalomra, mind a feldolgozásokra igen jól használható, s az 1950 után megjelent munkákhoz bibliográfiaként is a legjobb: Kosáry Domokos: A Görgyei kérdés története. Budapest, 1994. I-II. k. (a továbbiakban: Kosáry)

rúvát vált, amelyet Ausztria csak az orosz cár fegyveres segítségének igénybevételével tudott levérni. A korabeli európai történelemben példa nélkül álló módon két nagyhatalom egyesült fegyveres erejére volt szükség ehhez. A schleswig-holsteini háborút nem számítva, ez volt az 1848-49-es korszak leghosszabb ideig tartó fegyveres konfliktusa: a komáromi magyar erőd csak 1849. október elején kapitulált.

A forradalom és az átalakulás jelentőségével a kortársak tökéletesen tisztában voltak. Ezzel magyarázható, hogy hetekkel a március 15-i pesti forradalom után vagy fél tucat munka jelent meg „a nagy nap” emlékére. Ezek szerzői általában maguk is az események résztvevői vagy szemtanúi voltak.² Műfajukat tekintve ezek a munkák a memoár és a riport határán mozognak, noha rengeteg olyan adatot őriztek meg, amelyeket a történetírás is hasznosíthat. Ezek az alkotások azonban hosszú időn át folytatás nélkül maradtak. A közvélemény érdeklődését a sajtótudósítások inkább kielégítették, s a hetente, sőt naponta változó körülmények nem is igen kedveztek az események kortörténeti feldolgozásának.

Először 1849 tavaszán vetődött fel hivatalos formában az események történetírói megörökítésének gondolata. A végrehajtó hatalmat gyakorló Országos Honvédelmi Bizottmány 1849. március 11-én felhívást bocsátott ki, amelyben azok jelentkezését kérte, akik hajlandók lennének haditudósítóként összegyűjteni a legfontosabb hadieseményekre vonatkozó adatokat; nem csupán a hivatalos jelentéseket, hanem a résztvevők beszámolóit is. Március 16-án meg is születtek a kinevezések. Ezek érdekessége az, hogy a kinevezett hat személy közül csupán egy volt történetíró (Kővári László), míg a többiek valamennyien publicisták vagy költők, s hogy mindegyikük polgári személy volt, nem katona. Az érdekes vállalkozás végül kevés tényleges eredménnyel hozott. A kinevezés nem tisztázta, hogy a kinevezett történészeknek mit kell tenniük az összegyűjtött anyaggal, s nem is nagyon ellenőrizték őket. Közülük összesen ketten folytattak komolyabb gyűjtőmunkát, a többiek lényegében mit sem tettek. Kővári és Mészáros Károly meg is jelentették anyaggyűjtésük egy részét, s Kővári ennek alapján írta meg az 1848-49-es erdélyi események történetét.³ A forradalmi sajtó csupán néhány ilyen jellegű munkát produkált; így 1849 tavaszán a cs. kir. csapatok vereségei után született egy-egy hosszabb összefoglaló Esztergom, illetve Komárom városok 1849. január-április közötti történetéről. Az 1848. március 15-éről szólókhöz hasonló riportkönyv jelent meg 1849 júniusában Buda visszafoglalásáról. S nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy *A Magyar Nemzet Függetlenségi Nyilatkozata* maga is az események történeti áttekintése: szövegének tekintélyes része azt a folyamatot mutatja be, ahogy az ország az 1848. áprilisi átalakulás után eljutott az 1849. áprilisi szakításig.

A közkeletű megállapítás szerint a történelmet a győztesek írják, ám az 1848-49-es forradalom és szabadságharc esetében ez nem egészen így volt. Az események első, még csak részlegesen összefoglalását azok egyik legfontosabb szereplője, Kossuth Lajos írta meg. 1849. szeptember 12-én Vidinből egy körlevelet intézett a külföldi magyar diplomáciai ügynökökhöz, amelyben a szabadságharc 1849. április végétől augusztus közepéig terjedő történetét tekintette át. A körlevél célja az volt, hogy meggyőzze a külföldi közvéleményt: Magyar-

² Összegyűjtött kiadásukat lásd: Ez volt március 15-e. Kortársak írásai a forradalomról. Közzéteszi Lukácsy Sándor. Budapest, 1989.

³ A vállalkozásra lásd Lukinich Imre: A szabadságharc történetírói. Századok, 1917.; Hermann Róbert: A szabadságharc hadtörténeti. R. Várkonyi Ágnes emlékkönyv. Szerkesztette: Tusor Péter. Budapest, 1998. 536-557. A megjelent munkák: Kővári László: Okmánytár az 1848-49-ki erdélyi eseményekhez. Pest – Kolozsvár, 1861.; Kővári László: Erdély története 1848-49-ben. Pest, 1861.; Kővári László: Visszaemlékezések a forradalom derűsebb napjaira. Emlékirat jubileuma alkalmából. Kolozsvár, 1898. (Lenyomat az 1848-49. Történelmi Lapok 1898-ik évi folyamából); [Mészáros Károly:] Geheim-Archiv der ungarischen Revolution. Ergänzungsblätter der Pesther Zeitung. Pest, 1849.; Mészáros Károly: Kossuth levelezése a magyar szabadságharc karvezéreivel 1848-1849-ben. Ungvár, 1862.; Mészáros Károly: A magyar szabadságharc előjátéka 1848-ik évben. Írta -, mint a nemzeti kormány által megbízott történetjegyző. Ungvár, 1862.

ország veresége csak ideiglenes, s az ország képes lett volna megbirkózni két nagyhatalom egyesült fegyveres erejével is, ha a hadsereg fővezére, Görgei Artúr tábornok nem árul. Kossuth e körlevél megírásakor még abban reménykedett, hogy Anglia és Franciaország diplomáciai úton beavatkoznak Magyarországon. Amikor azonban a levél nyilvánosságra került, e remények már mind füstbe mentek, s a körítés, azaz a múltértelmezés került a külföldi, majd a magyar közvélemény elé. Kossuthnak ez a körlevele aztán évtizedekre meghatározta az emigrációs, majd a hazai magyar történetírás tekintélyes részét. Mivel több nyelvre is lefordították, nem maradt hatástalan a német, angol és francia, Magyarországgal foglalkozó történeti irodalomra sem. 1850-ben, csonkított magyar fordításban Magyarországon is megjelent, s így a hazai közvélemény is megismerhette tartalmát.⁴

Az első összefoglaló munkákat Magyarországon egy fiatal újságíró és önjelölt történész, Szilágyi Sándor írta meg 1848-49-ről. Szilágyi tette közzé magyar fordításban Kossuth említett körlevelét, s jelentette meg Kossuth 1847-1849-es országgyűlési beszédeit. A magyar forradalomról írott munkája lényegében az események kronologikus felsorolása, különösebb értékelés nélkül. Előadását rendszeresen megszakítja néhány, a hivatalos Közlönyben, illetve Mészáros Károly egy 1849-es hírlapi közleményében megjelent okmány közlése. Szilágyi írt egy külön könyvet a szabadságharc végnapjairól, illetve a kor divatjának megfelelően egy jellemrajz gyűjteményt is összeállított az események szereplőiről. Ez utóbbi azt tükrözi, mi volt az az ismeretanyag, amit az események részleteibe be nem avatottak tudhattak azok szereplőiről.⁵ Ugyanakkor Szilágyi komoly érdeme, hogy ő indította meg azt a rövid ideig élő lapot, amely az események szépirodalmi és kortársi dokumentálását célozta.⁶ Szilágyin kívül alig néhány ilyen jellegű vállalkozásról tudunk, 1851-1861 között a cs. kir. hatóságok ezeket rendre betiltották, a kéziratokat vagy a kinyomtatott példányokat elkobozták, s gyakran meg is semmisítették.⁷ Kivételt csak az olyan lojális szellemű munkák képeztek, mint Johann Janotykh von Adlerstenéi, aki kronologikus módon dolgozta fel az eseményeket, illetve nagyjából sajtótudósítások és a hivatalos Közlöny alapján állította össze háromkötetes okmánytárát.⁸

Tény, hogy a győztesek sem vesztegettek az idejüket. 1850-ben Julius von Haynau tábornok, a cs. kir. hadsereg parancsnoka íratta meg az általa vezetett nyári hadjárat történetét vezérkari főnökével, Wilhelm Ramming ezredessel. Valamivel később az 1848-49-es téli és tavaszi hadjárat feldolgozása is elkészült. Ennek megrendelője Alfred zu Windisch-Grätz tábornagy, 1848 októbertől április közepéig az Itálián kívüli cs. kir. hadsereg fővezére, írója pedig Johann Nobili altábornagy, Windisch-Grätz vezérkari főnöke volt. A munka igen részletesen foglalkozott a cs. kir. csapatok 1848-49-es téli sikereivel, s a tavaszi magyar győzelmekről csak futólag, afféle sajnálatos függeléként emlékezett meg. A Windisch-Grätz és Haynau között fővezérként működő Ludwig Welden tábornok maga írta meg emlékirataiban másfél hónapos ténykedésének történetét. Az erdélyi hadjárat törté-

⁴ Közli Kossuth Lajos: Írások és beszédek 1848-1849-ből. S. a. r. Katona Tamás. Budapest, 1987., 1994. 508-529. Születésére lásd Hajnal István: A Kossuth-emigráció Törökországban. Budapest, 1927. I. k. 57-61. és Kosáry I. k. 136-141. Korabeli magyar kiadása: Szilágyi Sándor: Kossuth a forradalom végnapjairól. Pest, 1850.

⁵ Szilágyi Sándor: A magyar forradalom története 1848- és 49-ben. Pest, 1850.; Szilágyi Sándor: A magyar forradalom napjai 1849. július elsője után. Második, átdolgozott kiadás. Pest, 1850.; Szilágyi Sándor: A magyar forradalom férfiai 1848/9-ből. 2. átdolgozott kiadás. Pest, 1850.

⁶ Magyar Emléklapok. Szerkesztette: Szilágyi Sándor. I. kötet. 1850.

⁷ Például Honvédek naplójegyzetci. Szerkesztette: Korányi Viktor. 1. kiad. Pest, 1851., 2. kiad. Pest, 1861.

⁸ Adlerstein, Johann Janotykh von: Chronologisches Tagebuch der magyarischen Revolution und zwar bis zur ersten Wiederbesetzung Pesth-Ofens durch die k. k. Truppen. Wien, 1851. I-III.; Adlerstein, Johann Janotykh von: Archiv des ungarischen Ministeriums des Inneren und des Landesverteidigungs-Ausschusses. Altenburg, 1851. I-III.

netét szintén egy résztvevő, August von Heydte őrnagy készítette el, igaz, csak az 1860-as évek elején. Ezeknek a gyűjteményeknek egy komoly közös előnyük volt: a feldolgozások írói a saját és a zsákmányolt magyar iratanyag alapján készítették el művüket, sőt több tucat magyar okmányt is közzétettek.⁹ 1850-1851-ben megjelentek a hivatalos orosz összefoglalók is az 1849. nyári hadjárat történetéről.¹⁰ A két egykori szövetséges némileg össze is vezett azon, hogy kit mekkora rész illet a sikerből. Az osztrákok érthető módon igyekeztek minél kisebb jelentőséget tulajdonítani az orosz hadsereg szerepének; az oroszok pedig, szintén érthető módon, azt hangsúlyozták, hogy nélkülük a cs. kir. hadsereg soha nem nyerte volna meg a háborút.¹¹

Az osztrák összefoglalók elkészítésében volt honvédtisztek is részt vettek. A cs. kir. hatóságok a magyar hadsereg Aradon raboskodó vezérkari tiszteivel rendeztették a magyar hadműveleti iratanyagot, s közülük egycsekkal rövid összefoglalókat írtak az egyes hadműveletekről, amelyeket aztán mind a téli, mind a nyári hadjárat történetének megírásánál felhasználtak. Ennek köszönhetően az aradi várbörtönben kisebbfajta szerzői munkaközösség jött létre, amelynek tagjai, közel harminc volt honvédtiszt nekilátott a szabadságharc történetének feldolgozásához. Csermelyi Lajos őrnagy megírta a délvidéki harcok történetét, Gyulai Gaál Miklós vezérőrnagy pedig az előmunkálatok alapján magát az összefoglaló munkát is elkészítette. A több ezer kéziratoldalból azonban csupán néhány száz jelent meg nyomtatásban. Asbóth Lajos ezredes 1862-ben emlékirataiban, saját neve alatt tette közzé egy részüket.¹²

A magyar emigránsok részéről természetes igény volt, hogy az európai és amerikai közvélemény az ő előadásukban ismerje meg a magyarországi események történetét. (Többek között ez magyarázza a vidini levél gyors közzétételét is, noha maguk az emigránsok sem értettek vele mindenben egyet.) A „magyar kérdés” egészen 1852-ig napirenden volt: előbb a magyar és lengyel emigránsok kiadatása körüli vita fenyegetett nemzetközi konfliktussal, majd a magyarországi megtorlás keltett komoly hullámokat, 1851-ben Kossuth Törökországból történt távozása, 1851-1852-ben angliai és amerikai útja foglalkoztatta a közvéleményt.

Az első összefoglaló munka megírására egy hölgy vállalkozott; pontosabban, egy hölgy neve alatt jelent meg. Walther Terézia, Pulszky Ferencnek a magyar kormányzat angliai ügynökének felesége emlékirat-jellegű formában mutatta be a magyarországi eseményeket. A munka legérdekesebb részei természetesen azok, amelyek a szerző visszaemlékezésein alapulnak. A többi rész inkább a Függelenségi Nyilatkozat és a vidini levél érvkésztetének fel-

⁹ [Ramming, Wilhelm]: Der Feldzug in Ungarn und Siebenbürgen im Sommer des Jahres 1849. Pesth, 1850.; [Nobili, Johann]: Der Winterfeldzug 1848-1849 in Ungarn unter dem Oberkommando des Feldmarschalls Fürsten zu Windisch-Grätz. Wien, 1851.; Welden, Ludwig Freiherr von: Episoden aus meinem Leben. Gratz, 1853.; [Heydte, August von]: Der Winterfeldzug des Revolutionskrieges in Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849. Von einem österreichischen Veteranen.; Heydte, August von.: Der Sommerfeldzug des Revolutionskrieges in Siebenbürgen im Jahre 1849. Von einem österreichischen Veteranen. In: Der Revolutionskrieg in Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849. I-II. Leipzig, 1863.

¹⁰ Tolstoy, J.: Relation des opérations de l'armée russe en Hongrie. Paris, 1850.; H[einrich] v[on] N[eidhardt]: Bericht über die Kriegsoperationen der russischen Truppen gegen die ungarischen Rebellen im Jahre 1849. Berlin, 1851. I-III.

¹¹ [Ramming, Wilhelm]: Ein österreichischer Commentar zu der russischen Darstellung des ungarischen Revolutionskrieges. Pesth, 1851.

¹² Böhm Jakab: Gyulai Gaál Miklós honvédtábornok emlékirata az 1848/49. évi magyar szabadságharcról. Hadtörténelmi Közlemények, 1985/1.; Asbóth Lajos emlékiratai az 1848-iki és 1849-iki magyarországi hadjáratból. 2. kiadás. Pest, 1862. I-II. k.; Hermann Róbert: A drávai hadtest hadműveleti naplója. Hadtörténelmi tanulmányok. Zalai Gyűjtemény 36/I. Szerkesztette: Molnár András. Zalaegecszeg, 1995.; Hermann Róbert: Perczel Mór első honmentő hadjárata. Zalai Gyűjtemény 36/II. Zalaegecszeg, 1995.

vizezett változata, amelyet a szerző néhány nevezetesebb okmány közlésével próbált hitelesebbé tenni. A munka szerint Magyarország rákényszerült az önvédelmi háborúra; a nemzetiségek nem lázadtak volna fel, ha a bécsi udvari körök nem ármánykodnak stb. A tartalom és egyes részletek alapján azonban gyaníthatjuk, hogy a munka megírásába alaposan becsúszott magába a férj, Pulszky Ferenc is.¹³

Az emigrációban ugyan két szakmabéli történész is ott volt (Horváth Mihály és Szalay László), azonban az első komoly összefoglalókat mégsem ők írták. A szabadságharc erdélyi eseményeinek történetét Czetz János vezérőrnagy, az erdélyi hadsereg egykori vezérkari főnöke, majd főparancsnok helyettese írta meg. Czetz csupán a hivatalos Közlöny egyes tudósításait használta, ezért munkája nem mentes a téves adatoktól. Mondanivalójának lényege itt is az, hogy a román nemzetiségi mozgalom a bécsi ármányok nélkül nem fordult volna fegyveresen is szembe a magyarokkal.¹⁴ Klapka György vezérőrnagy, volt helyettes hadügyminiszter, Komárom védője szintén 1850-ben jelentette meg emlékiratai első változatát, amely a függetlenségi harcot, tehát az 1849. április-október közötti periódust tárgyalja. A nagy népszerűsége miatt tett munka négy nyelven (angolul, németül, olaszul és dánul) is megjelent. Klapka műve valóban emlékirat, s csak néhány ponton terjeszkedik túl saját szerepének elmondásán. Komoly erőnye volt azonban e munkának, hogy több tucat, Klapka birtokában lévő okmányt közölt; a nemzetközi közvélemény meggyőzésére pedig a függelékben Magyarország közjogi állására vonatkozó törvényeket, királyi rendeleteket stb. tett közzé.¹⁵

Klapkában ekkor fogalmazódott meg a gondolat, hogy meg kellene írni a forradalom és szabadságharc összefoglaló történetét is. Mivel önmagában nem érzett ehhez elegendő képességet, az emigráció több más tagját is mozgósítani akarta, így Vukovics Sebő főkormánybiztost és igazságügy minisztert, Horváth Mihály vallás- és közoktatásügyi minisztert, Spellerich Bódog képviselőt és kormánybiztost, valamint Teleki Lászlót, a magyar kormányzat volt párizsi ügynökét. Amikor azonban kiderült, hogy Vukovics és Horváth már egy nagyobb munkán dolgoznak, Klapka végül is úgy döntött, hogy megmarad a szabadságharc katonai történeténél. Az újabb művet Czetzcel közösen írták meg, s ennek időhatárai 1848 tavaszától 1849. május közepéig, a tavaszi hadjárat végéig terjedtek. Klapka a magyarországi, Czetz az erdélyi részeket írta. A mű ugyan inkább hadtörténeti feldolgozás, azonban érinti a szabadságharc politikai történetét is. Ez a munka is megfelel az emigráció általános szemléletének: a nemzetiségi mozgalmak interpretációja, Görgői szerepének bemutatása mind ezt jelzik. Ugyanakkor komoly erőnye volt, hogy az osztrák hivatalos összefoglaló munkák megjelenése után szakmailag viszonylag megbízható feldolgozást adta a hadieseményeknek. A folytatás azonban elmaradt. Valószínűleg ebben szerepe lehetett annak is, hogy ekkortájt tucatjával jelentek meg a külföldi olvasóközönség ízléséhez jobban illő feldolgozások, de talán a készülő más összefoglalókról érkező hírek is ebbe az irányba befolyásolták Klapkát. Mindenesetre ezután még évekig foglalkozott egy újabb összefoglaló megírásának gondolatával, s ehhez több volt bajtársától is szerzett visszacmlékezéseket és adatokat.¹⁶

¹³ Pulszky, Theresa: *Memoirs of a Hungarian Lady*. London, 1850. Vol. I-II.; Magyarul: Pulszky Terézia: *Egy magyar hölgy emlékiratai*. Fordította Hortobágyi Tibor. Sajtó alá rendezte Egyed Ilona. Budapest, 1986.

¹⁴ Czetz, Johann: *Bem's Feldzug in Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849*. Hamburg, 1850.; Magyarul: Czetz János: *Bem erdélyi hadjárata 1848-49-ben*. Fordította Komáromi Iván. Pest, 1868.

¹⁵ Klapka, George: *Memoirs of the War of Independence in Hungary*. London, 1850. vol. I-II.; *Memoiren von Georg Klapka von April bis Oktober 1849*. Leipzig, 1850. Az emlékiratokra lásd Lengyel Tamás: *Klapka György emlékiratai és emigrációs működése*. Budapest, 1936.

¹⁶ Klapka, Georg: *Der Nationalkrieg in Ungarn und Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849*. Leipzig, 1851. I-II. k.; Kosáry Domokos: *Klapka György és Duka Tivadar*. In: *A tudomány szolgálatában*. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára. Szerkesztette: Glatz Ferenc. Budapest, 1993. 319-322.; Hermann Róbert: *Duka Tivadar visszacmlékezése*. Fons, 1997/2.

Ebben az időben több tucat más munka is napvilágot látott. Ezek közül a legbecsesebbek azok a visszaemlékezések, amelyeket a szemtanúk írtak; a többi munka inkább a könyvpiaci kereslet kielégítését szolgálta, ám tényleges történeti értékük csekély.

E korszak végét két munka megjelenése jelzi. Görgei Artúr tábornok, egy ideig a magyar hadsereg fővezére, a Szemere-kormány hadügyminisztere 1849 augusztusában a cár követelésére kegyelmet kapott, s a cs. kir. hatóságok a karintiai Klagenfurtba internálták. Itt kezdett hozzá 1849 novemberében emlékiratai megírásához, amelyek 1852 áprilisában Lipcsében jelentek meg. Görgei ekkor már – Kossuth és az emigránsok többségének jóvoltából – a magyar szabadságharc kinevezett árulója volt. Így aztán nem csoda, hogy emlékiratában volt fegyvertársait nemigen kímélte. Ugyanakkor nem kis bátorságról téve tanúbizonyságot, a munka egészében a magyar küzdelem jogossága és indokoltsága mellett foglalt állást, bírálta az osztrák kormányzat és a császári udvar politikáját, a fegyverletételt követő megtorlást, s nevésséggé tette Jelačićot és Windisch-Grätzet. A munka valóban csupán emlékirat, ám olyan adatokat tartalmaz, amelyek mindmáig a szabadságharc hadtörténetének nélkülözhetetlen forrásává teszik. A kötet – hasonlóan a vidini levélhez és Klapka első emlékiratához – igen komoly nyilvánosságot kapott, hiszen egy-egy német, olasz és svéd, valamint két angol kiadásban is megjelent. Magyar fordítása először 1911-ben, majd 1988-ban látott napvilágot.¹⁷

A másik, ettől eltérő műfajú munka Szemere Bertalané. Szemere a Batthyány-kormány belügyminisztere, majd az Országos Honvédelmi Bizottmány tagja, felvidéki főkormánybiztos, 1849 májusától miniszterelnök és belügyminiszter volt. Ellentétben Kossuthal, ő nem mondott le 1849 augusztusában, s ezért úgy vélte, Kossuth indokolatlanul akarja megszerezni az emigráció vezetését. Előbb hírlapi nyilatkozatokban támadta Kossuthot, majd egy önálló munkát jelentetett meg a szabadságharc történetéről. A mű három jellemrajzban tárgyalta a forradalom és szabadságharc történetét: Batthyány Lajosé az 1848 szeptemberéig, Görgeié az 1848 szeptemberétől 1849 augusztusáig történeteket foglalta össze. Kossuth jellemrajza viszont nem kronologikus jellegű, hanem a volt kormányzó emberi és politikusi alkalmatlanságát kívánta katekizmuszerűen bizonyítani. Szemere végkövetkeztetése szerint a magyar politikusok és katonák többsége vagy gyengeségük vagy naivitásuk vagy jellemhibáik következtében volt alkalmatlan a küzdelem vezetésére; egyedül a nép teljesítette kötelességét.¹⁸

Görgei és Szemere munkájának megjelenésével lényegében lezárult az elsődleges forrásértékű emlékiratok megjelenésének legfontosabb szakasza. A magyar visszaemlékezések és az osztrák és orosz hivatalos munkák megjelenése immáron lehetővé tette a komoly, távolságtartó összefoglaló elkészítését.

1855-ben egy „nemzetközi” szerzőpáros látott hozzá a magyar szellemű összefoglaló munka megírásához. Irányi Dániel, volt képviselő és kormánybiztos és a magyarbarát francia publicista, Charles-Louis Chassin a magyar ügyre nézve várhatóan kedvező európai változások reményében kívánta megírni a magyar negyvennyolc és előzményei történetét. Az első kötet csak 1859 áprilisában került nyomdába. Irányi és Chassin munkája nem igazán jó alkotás. Értékei inkább az 1848 előtti Magyarország bemutatásában jelentkeznek; a munka

¹⁷ Görgei, Arthur: *Mein Leben und Wirken in Ungarn in den Jahren 1848 und 1849*. Leipzig, 1852. Band I-II.; Görgei, Arthur: *My Life and Acts in Hungary in the Years 1848 and 1849*. London, 1852. Vol. I-II.; Görgey Artúr: *Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben*. S. a. r. Katona Tamás. Budapest, 1988. I-II. k. Születésére lásd Kosáry I. k. 306-316. Fogadtatására lásd Hermann Róbert: *Görgei emlékiratai és a Kossuth-emigráció*. AETAS, 1996/2-3. 40-65.

¹⁸ Szemere, Bartholomäus: *Graf Ludwig Batthyány, Arthur Görgei, Ludwig Kossuth. Politische Charakterskizzen aus dem ungarischen Freiheitskriege*. Hamburg, 1853. I-III.; Szemere Bertalan: *Politikai jellemrajzok*. Okmánytár. Sajtó alá rendezte Hermann Róbert és Pelyach István. Budapest, 1990.; Pelyach István: *Egy elfeledett kézirat. Szemere Politikai jellemrajzainak történetéről*. In: Szemere Bertalan és kora. I. k. Szerkesztette: Ruszoly József. Miskolc, 1991.

„túlmagyarságára” már a korabeli francia kritika felhívta a figyelmet. Különösen érvényes ez a nemzetiségi kérdést tárgyaló fejezetekre. Emellett Irányi – sajnos – szinte következetesen kigyomlált a könyvből minden személyes jellegű visszaemlékezést.¹⁹

Sokkal jobban sikerült az az összefoglaló, amelyet Wilhelm Rüstow svájci hadtörténész készített a magyar szabadságharc katonai történetéről. Rüstow mind az osztrák, mind az orosz hivatalos munkákat, mind pedig a legfontosabb magyar emlékiratokat használta. Munkája az események higgadt, ám a magyarokkal rokonszenvező leírása, s ironikus tárgyalásmódja révén üdítően különbözik mind a győztesek, mind a vesztesek heroizáló jellegű beszámolóitól.²⁰

Horváth Mihály 1850 júniusa óta gyűjtötte a szabadságharcra vonatkozó adatokat. 1851 decemberében azonban félretette a már elkészült részeket, s nekilátott az 1780-1848 közötti időszak történetének kidolgozásához. A háromkötetesre terjedő munka első kötetét Vukovicznak az 1847-1848-as rendi országgyűlésről szóló dolgozata fejezte volna be. 1856 végén Horváth ismét munkához látott, de még fontos részletek, így az 1849. nyári délvidéki és erdélyi események is hiányoztak. Irányi munkájának megjelenése miatt azután ismét félretette a kéziratot, s csak 1864 nyarán vette fel újra a már annyiszor elejtett fonalat. A későbbi időszakban sem hagyott fel az anyaggyűjtéssel; nemcsak Vukovicstól kapott újabb és újabb felvilágosításokat, hanem Görgei volt kormánybiztosától, Ludvig Jánostól és a munkát kiadó volt komáromi kormánybiztosától, Puky Miklóstól is. 1865 márciusában már ki nyomtatták az első két kötetet, májusban az egész mű készen állt.

Horváth munkájának nem nagyon használt a 15 év késés. Az emigráció történetsszemléletének e jeles darabja éppen abban szenvedett hiányt, amiben mint kortárs és résztvevő munkájának, bővelkednie kellett volna: a személyes visszaemlékezésben. A mű ettől nem lett pártatlanabb, csak pontatlanabb. Az események elmondását 1848 áprilisában, a Batthyány-kormány megalakulásával kezdi, s 1849 októberével, Komárom kapitulációjával és a megtorlással fejezi be. Horváth Mihály munkája jelzi azt a folyamatot, ahogyan az események a kortársak számára politikából történelemmé kezdtek átfőrmálódni. Ám még az emigráció politikai mozgalmában részt nem vevő Horváth Mihály sem tudta magát kivonni az emigrációs történetsszemlélet hatása alól, s bár munkájában bevallottan arra törekedett, hogy a Kossuth körül kialakult kultuszt gyengítse, ugyanakkor továbbélte a Batthyány-kormány gyengeségét vagy a Görgei árulását hirdető tételeket – máig tartó hatással. A munkát megjelenésekor a Habsburg Birodalom területén azonnal betiltották, azonban így is tucatnyi példányát csempészték be; az 1870-es években pedig két, átdolgozott és bővített kiadást is megért.²¹ Reformsen a folytatás, pontosabban az előzmény is elkészült: Horváth megírta a magyar reformkor s ennek végén az 1848. március-áprilisi forradalom és átalakulás történetét is.²²

¹⁹ Irányi és Chassin munkájára lásd Spira György bevezetőjét Irányi Dániel – Charles-Louis Chassin: A magyar forradalom politikai története 1847-1849. Fordította: Szoboszlai Margit. Budapest, 1989. I-II. köt. és Csorba Csilla: 1848-49 megítélése Irányi D. – Ch.-L. Chassin: Histoire Politique De La Revolution De Hongrie című könyvében. In: Nyolc tanulmány a XIX. századi magyar történet köréből. Szerkesztette: Csorba Csilla és Gerő András. Budapest, 1978.

²⁰ Rüstow, Wilhelm: Geschichte des ungarischen Insurrectionskrieges in den Jahren 1848 und 1849. Zürich, 1860.; Rüstow, Wilhelm: Az 1848-1849-diki magyar hadjárat története. I. k. Fordította: Vértesi Arnold. II. k. Fordította: Áldor Imre. Pest, 1866.

²¹ Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben. 1. kiadás. Genf, 1865.; 2. kiadás. Budapest, 1871. és é. n. I-III. k. (A munkának két második kiadása van, a két szöveg megegyezik, a lapszámozás nem.) Horváth munkájára lásd Márki Sándor: Horváth Mihály. Budapest, 1917. 271-284., Magyar Országos Levéltár. R 216. Vukovics Sebő iratai. Horváth Mihály levelei. Kosáry I. k. 364-369.

²² Horváth Mihály: Huszonöt év Magyarország történelméből 1823-tól 1848-ig. 2., javított s bővített kiadás. Pest, 1868. I-III. k.

Az 1860-1861. évi félalkotmányos időszak itthon is kedvezett az 1848-49-es örökség ápolásának. Ennek terméke volt néhány emlékirat, s egy, a korszakra vonatkozó visszaemlékezéseket gyűjteményes formában közzétevő kötet megjelenése.²³

A személyes és a történeti jellegű megközelítés még sokáig élt egymás mellett. Érdekes módon az 1867. évi kiegyezés után az 1848-49-ről szóló irodalomban majdnem másfél évtizedig alig találkozunk jelentősebb politikusi visszaemlékezéssel. Több okmánykiadás, a képviselőházi és felsőházi napló rövidített változata,²⁴ emellett tucatnyi katonai jellegű visszaemlékezés látott napvilágot.²⁵ A nagy év politikusi szereplői viszont jobbra megelégedtek a forradalom történetét csak példatárnak használó röpiratok írásával.

Hosszú időn keresztül csupán egyetlen, máig jól használható munka jelent meg e korszakban. Szeremlei Samu a korabeli napilapok, az emlékiratok és feldolgozások elemzésével, adataik összevetésével állította össze az 1848. március 15. és 1849. október 6. közötti hónapok napi krónikáját. A rövid eseményleírásokat a felhasznált források felsorolása, illetve bizonyos részproblémák (például eltérő dátumok és interpretációk) bemutatása követi.²⁶ A század végén Kéry Gyula irodalomtörténész tett kísérletet hasonló munka megalkotására, ám ennek csak az 1848-as kötete jelent meg, s vaskosabb mivolta ellenére sem tudta meghaladni Szeremlei munkáját. A bővülés inkább pletyka-, mint adattárat eredményezett.²⁷

Az 1848-49 iránt megélniült érdeklődés inkább a népszerűsítő irodalomnak kedvezett. A megjelent összefoglalók az 1848-49-es események népszerűsítését és emléküik ápolását s egyben a kiegyezés közjogi ellenzékének támogatását szolgálták. A művek középpontjában Kossuth áll, rajta kívül Petőfi, Bem és az aradi vértanúk jutnak komolyabb szerephez. Görgei mindegyikükben áruoló vagy legalábbis rosszindulatú akarnok, a nemzetiségek az udvar ármányának félrevetett áldozatai, vezetőik az udvar ügynökei. A nemzetközi viszonyokat csak az orosz intervencióval kapcsolatban említik. A szépen illusztrált kötetek nemzedékek történelemszemléletét határozták meg.²⁸

Emellett már az 1870-es évektől megindult az emlékiratok és naplók szisztematikus gyűjtése és kiadása is. K. Papp Miklós a *Történeti Lapokban*, Kuszko István az *1848-49. Történelmi Lapokban* közöltek jobbra erdélyi vonatkozású visszaemlékezéseket. Abafi Lajos a *Figyelőben* irodalom-, a *Hazánkban* pedig jobbra politikai- és hadtörténeti jellegű emlékezések és naplók nagy számát tette közzé. A Gyulai Pál szerkesztette *Budapesti Szemle* is komoly szerepet vállalt a rövidebb emlékiratok és naplók kiadásában. A rövidke, napi- és heti-

²³ Honvédek könyve. Történelmi adat-tár az 1848-diki és 1849-diki magyar hadjáratból. Szerkesztette: Vahot Imre, Gándóczy Flóris. Pest, 1861. I-III. k. Lásd még Korányi Viktornak, Kővári Lászlónak és Mészáros Károlynak a 3 és 7. jegyzetben hivatkozott munkáit.

²⁴ Pap Dénes: A magyar nemzetgyűlés Pesten 1848-ban. Pest, 1866., 2. kiad. 1881. I-II. k.; Pap Dénes: Okmánytár Magyarország harszának történetéhez 1848-1849. Pest, 1868-1869. I-II. k.; Pap Dénes: A parlament Debrecenben 1849. Lőpese, 1870. I-II. k.

²⁵ Mészáros Lázár emlékiratai. Az eredeti kéziratokból közrebocsátja Szokoly Viktor. Pest, 1867. I-II. k.; Mészáros Lázár külföldi levelei és életrata. Az eredeti kéziratokból közrebocsátja Szokoly Viktor. Pest, 1867.; Mészáros Lázár: Eszmék és jellemrajzok az 1848/9. forradalom eseményei- és szereplőiről. Közrebocsátja Szokoly Viktor. Pest, 1871.; Danzer F. Alfonsz: Dembinski Magyarországon. Budapest, 1874. (Ez utóbbi munka Dembinski emlékiratainak alaposan átitrt és megcsontított kiadása, ezért tényleges forrásértéke csekély. Erre csak az 1960-as években derült fény, addig e munka – mint egy számítógépes vírus – „végigfertőzte” az összefoglaló munkákat. Lásd erre Borus József: Dembinski fővezérsege és a kápolnai csata. Budapest, 1975. 34-39.)

²⁶ Szeremlei Samu: Magyarország krónikája az 1848 és 1849. évi forradalom idejéről. Pest, 1868. I-II. k.

²⁷ Kéry Gyula: A magyar szabadságharc története napi-krónikákban (1848). Budapest, 1899.

²⁸ Vargyas Endre: A magyar szabadságharc története 1848-1849-ben. Pest, 1868.; Gracza György: Az 1848-49-iki magyar szabadságharc története. Budapest, 1894. és é. n. I-V. k.; Bródy Sándor – Jókai Mór – Rákosi Viktor: Ezernyolczszáznegyvennyolcz. Az 1848/49-iki magyar szabadságharc története képekben. Budapest, 1898. Reprint kiadása: Budapest, 1991.; Brankovics György: A magyar szabadságharc története. Budapest, 1904.

lapokban közölt emlékiratoknak és naplóknek se szeri, se száma. Néhány gyűjteményes kötet szintén fontos emlékiratokat őrzött meg.²⁹

Jól használható feldolgozásokról csak az 1880-as évektől kezdve beszélhetünk. Ekkor született meg a szabadságharc katonai történetének egy újabb feldolgozása Gelich Rikhard volt honvéd vezérkari őrnagy tollából. Gelich feldolgozása tényanyagát tekintve nemigen haladja meg Horváth Mihály vagy Rüstow munkáit, azonban igyekezett hasznosítani az 1860-as, 1880-as években megjelent emlékiratokat és feldolgozásokat, illetve egyfajta hadszervezet történetet is adott. A háromkötetes munka külön érdeme az, hogy főleg a hivatalos Közlöny alapján nagy számban közölt korabeli forrásokat. Röviden érintette a politikai történetet is, ám lojalitása odáig ment, hogy mind az olmtüzi alkotmányt, mind a Függelenségi Nyilatkozatot csak megcsonkítva közölte. Hasonlóan Rüstowhoz, az egyes hadjáratok történetéről összefoglaló hadművelleti elemzést is adott. Szemtanúként tucatnyi fontos részletet közölt a magyar hadügyi igazgatás működéséről is.³⁰

Görgey István, Görgei Artúr öccse 1885-ben kezdte meg háromkötetes munkájának közzétételét. E munka, amely egyszerre volt emlékirat, vitairat, történeti feldolgozás és forráspublikáció, bevallott célja Görgei Artúr történeti szerepének tisztázása volt. Az igen bő lére eresztett, néhol akribiába hajló feldolgozás azonban máig a feldunai hadsereg történetének fontos forrása.³¹

Az első olyan tudományos feldolgozások, amelyeket már nem résztvevők vagy kortársak írtak, csak a század végén jelentek meg. Breit József vezérkari százados egy tényanyagában minden korábbinál gazdagabb munkát írt a szabadságharc katonai történetéről, amely a bevezető fejezet után szinte teljesen nélkülözi a politikai történeti fejtegetéseket.³² Egyetlen hadszíntér, a Délvidék 1848-49-es történetét írta meg a forrásanyag hasznosítása és a terep ismerete alapján Olchváry Ödön.³³ A szabadságharc egyik legvitázottabb alakulatának, a 3. honvédszázalóknak a krónikáját – az „oral history” módszerét felhasználva, azaz a résztvevőket is kikérdezve – Hegyesi Márton írta meg.³⁴ Főleg a saját birtokában lévő forrásanyag alapján kezdte meg az erdélyi hadjárat és más hadtörténeti témák szakszerű feldolgozását Gyalóky Jenő, hivatásos katona, egy 1849-es honvédszázados fia.³⁵

A millenniumi magyar történeti összefoglalóban Márki Sándor írta meg a korszak történetét. Márki szakított mind az emigrációs és a függetlenségi párti történetírás, mind pedig a kiegyezést a forradalom és a szabadságharc megtagadásának árán is igazoló publicisztika egyoldalú szemléletével. Ugyanakkor nem csupán belpolitikai vagy hadtörténeti szempontból tárgyalta az eseményeket, hanem figyelemmel volt a forradalom külpolitikai feltételrendszerére is. Mint az erdélyi viszonyok jó ismerője, a nemzetiségi mozgalmakat is öntörvényű jelenségeként értelmezte, s óvatossá bár, de bírálta az 1848-49-es nemzetiségi politikát. A Magyar Nemzeti Múzeum és egyes erdélyi gyűjtemények anyagai révén eddig kiaknázat-

²⁹ Kunsági [Illésy György] – Potemkin [Ödön]: Honvédvilág. Pest, 1868. I-II. k.; A honvédménház könyve. Szerkesztette: Tóth Kálmán. Pest, 1870.; Aradi vértanúk albuma. Szerkesztette: Varga Ottó. 5. kiadás. Budapest, é. n.

³⁰ Gelich Rikhard: Magyarország függetlenségi harca 1848-49-ben. Budapest, é. n. [1882-1889.] I-III. k.

³¹ Görgey István: 1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és czekek magyarázata. Tanulmányok és történelmi kritika. Budapest, 1885-1888. I-III. k.

³² Breit József: Magyarország 1848/49. évi függetlenségi harcának katonai története. 1. kiadás. Budapest, 1897.; 2. kiadás. Budapest, 1930. I-III. k. A két kiadás között – az 1910-1920-as évek gazdag történeti termése ellenére – csupán triviális különbségek vannak.

³³ Olchváry Ödön: A magyar függetlenségi harc 1848-1849-ben a Délvidéken. Budapest, 1901.

³⁴ Hegyesi Márton: Az 1848-49-iki harmadik honvédszázaló története. Budapest, 1898.

³⁵ Gyalóky Jenő: A perlaszi tábor megvétele. (1848. szeptember 2.). Századok, 1915.; Az erdélyi hadsereg az oroszok betörése idején. (1849. jún. 19-20). Történelmi Szemle, 1915.; A nagyszebeni hadosztály felbomlása. Hadtörténelmi Közlemények, 1916.; Görgey mint hadvezér. Századok, 1916.; Bem moldvaországi hadműveletei. Történelmi Szemle, 1918.

lan levéltári forrásokat is hasznosított. Márki munkája a pozitivisták történetírás legjobb darabjai közé tartozik, s kiegyensúlyozott szemléletének és gazdag tényanyagának köszönhetően máig is használható.³⁶

A dualizmus kori történetírás 1848-49-es termésének javát azok a feldolgozások alkotják, amelyek az egyes megyék és városok történetét mutatják be. Bár a szerkesztés nem minden szerzőnek volt erőssége, a kötetekben közölt nagyszámú forrás a munkákat máig nélkülözhetetlenné teszi.³⁷ A századvégén felerősödő nemzetiségi mozgalmak pedig az 1848-49-es nemzetiségi kérdésre, főleg az erdélyi románságra vonatkozó feldolgozások megszületését inspirálták.³⁸ A századvég antiszemita mozgalmaira pedig válaszul született a magyarországi zsidóság 1848-49-es szerepvállalását bemutató szép kötet.³⁹

Kiemelendő, hogy a korszak életrajzi irodalma is csupán kismértékben gazdagította az 1848-49-es historiográfiát. Ekkor duzzadt könyvtárnnyira a magyarországi Kossuth-irodalom, a művek többsége azonban inkább a hagiográfia, mint a biográfia műfajához tartozott. A Görgeivel kapcsolatos munkák többsége is inkább életrajznak álcázott pamflet volt. Megbízható életrajzi munkák inkább azon szereplőkről születtek, akik vagy irodalmi életművük alapján is a korszak nagyjai közé tartoztak, vagy csak rövid ideig, vagy nem az első vonalban vettek részt az eseményekben.⁴⁰

A dualizmus kori negyvennyolcas historiográfia lehetőségeit azonban erőteljesen behatárolta az a tény, hogy a forrásanyag érdemi része, azaz a magyar kormányzati és hadművelleti iratanyag 1849 óta el volt zárva a magyar kutatók elől. A szakminisztériumok anyagát ugyan 1867 után például igazolási ügyekben használták, a történeti kutatás azonban először csak a századelőn tudta azokat néhány kisebb tanulmány erejéig hasznosítani. Ekkor is inkább azokat az állagokat, amelyek valamilyen oknál fogva nem kerültek 1849-ben a cs. kir. hatóságok kezére.⁴¹

Új eredményeket csak új szemléleti megközelítésű munkák hozhattak. Ezek közé tartozik Szabó Ervinnek, a magyar szociáldemokrácia egyik legkiválóbb képviselőjének munkája,

³⁶ Márki Sándor: Az 1848-49-iki magyar szabadságharc története. In: A magyar nemzet története. Szerkesztette: Szilágyi Sándor. X. k. Budapest, 1898.

³⁷ Reizner János: A régi Szeged. I. A negyvenes évek és a forradalom napjai Szegeden. Szeged, 1884.; Hegyesi Márton: Biharvármegye 1848-49-ben. Nagyvárad, 1885.; Iványi István: Szabadka és vidéke 1848/49-ben. Szabadka, 1886.; Szinnyei József: Komárom 1848-49-ben. (Napló-jegyzetek). Budapest, 1887.; Thim József: Délmagyarország önvédelmi harca 1848-1849-ben. Zombor, 1887.; Új-hegyi Béla: Budavár keletkezése és hadtörténelmi múltja. Adalékok a hazai történelemhez. Temesvár, 1892.; Szávay Gyula: Győr. Monografia a város jelenkoráról a történelmi idők érintésével. Győr, 1896. I. k.; Szilágyi Farkas: Alsófehér vármegye 1848-49-ben. Nagyenyed, 1898.; Oláh György: Békésvármegye 1848-1849. Gyula, 1892. I-II.; Nagy Sándor: Háromszék önvédelmi harca 1848-49. Kolozsvár, 1896.; Lchoczky Tivadar: Bereg megye és a munkácsi vár 1848-49-ben. Munkács, 1899.; Herendi József: A Jászkun-kerületek a szabadságharc alatt 1848- és 1849-ben. Cegléd, 1901.; Tragor Ignác: Vác története 1848-49-ben. Vác, 1908. (Reprint kiadás. Vác, 1998. Sajtó alá rendezte Zomborka Márta. Az utószó írta Horváth M. Ferenc.); Novák Mihály: Zalavármegye az 1848-49. évi szabadságharcban. 2. bővített kiadás. Zalaegerszeg, 1906.

³⁸ Jancsó Benedek: Román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota. I-II. Budapest, 1899.; Jancsó Benedek: Szabadságharcunk és a dákoromán törekvések. Budapest, 1895.

³⁹ Új kiadása: Bernstein Béla: A negyvennyolcas magyar szabadságharc és a zsidók. Múlt és Jövő Könyvek. Budapest, 1998.

⁴⁰ Thallóczy Lajos: Vasvári Pál s a pesti egyetemi ifjúság 1844-1848/9. Budapest, 1882.; Ferenczi Zoltán: Petőfi életrajza. Budapest, 1896. I-III. k.; Ferenczi Zoltán: Bárá Eötvös József 1813-1871. Budapest, 1903.; Ferenczi Zoltán: Deák élete. Budapest, 1904. I-III. k.; Hamvay Ödön: Damjanich János élete története és szemelvények nevéhez intezett leveleiből. Budapest, 1904.; Dézsi Lajos: Bárá Jósika Miklós. Budapest, 1916.; Márki Sándor: Horváth Mihály. Budapest, 1917.

⁴¹ Závodszy Levente: Szemere Bertalan Magyarország világpolitikai feladatairól. Századok, 1915.; Lukinich Imre: A szabadságharc történetírói. Századok, 1917.

amely az 1848-as társadalmi és pártharcokat dolgozta fel. 1848-49 a dualizmus kori politikai rendszer résztvevői számára komoly legitimációs erőt jelentett. Akár abban a formában, hogy – mint a kiegyezési rendszer védelmezői – azt állították: az 1867-es rendszer nem más, mint a reális 1848; akár abban a formában, hogy – mint a rendszer közjogi ellenzéke – azt állították, hogy a kiegyezés védelmezői feladták az 1848-49-es közjogi önállóság jelentős részét. A századelő polgári radikális és szociáldemokrata publicistái és történészei az egész kérdésfeltevést tartották hamisnak. Úgy vélték, a dualista Magyarországgal nem az a baj, hogy nem játsszák elégszer a magyar himnusz, vagy hogy a központi birodalmi kormányszerveknek túl nagy a beleszólásuk a magyar állam ügyeibe, hanem az, hogy a rendszer társadalmi szempontból igazságtalan, mert a társadalom jelentős része nem rendelkezik politikai jogokkal, s mert a gazdasági rendszer révén milliók élnek nyomorban.

Érthető, hogy a rendszer átalakításért folytatott küzdelemben a politikai csoportok az uralkodó csoportok politikai és történeti legitimációját, ezen belül a negyvennyolcas örökséget is támadták. Véleményük az volt, hogy 1848 tavaszán a magyar átalakulás nemhogy túl messze ment volna, hanem társadalmi szempontból éppen hogy igen mérsékelt volt. Szabó Ervin az 1848-as társadalmi és pártharcokról írott nagyszabású munkájában azt a folyamatot mutatta be, ahogyan az utolsó rendi országgyűlés – a szociális nyugtalanságoktól félve – eljutott a jobbágyfelszabadítás kimondásáig, s ahogyan a paraszti népesség helyzetének továbbbi javítását célzó törekvések az önvédelmi harc miatt végül is elmaradtak. Szabó – ellentétben a korábbi történetírással – úgy vélte, hogy a parasztság követeléseinek kielégíthetlensége komoly szerepet játszott az önvédelmi, majd a függetlenségi háború kudarcában. A korábbi, nemesi-polgári történetírás a magyar uralkodó osztály önzetlenségét hangsúlyozta, mondván, egyik pillanatról a másikra lemondtak a jobbágyi szolgáltatásokról és az úrbéres földről. Szabó ezzel szemben az önzést hangsúlyozta: a nemesség csak annyit adott, amennyit kénytelen volt adni, s Szabó Ervin, némi túlzással, szinte rendi-nemesi mozgalommá degradálta 1848-49 történetét. Az összefoglalókon, a korabeli sajtón és a helytörténeti irodalmon kívül nem használt más forrásokat. Ám így is szemléleti megújítója lett az 1848-as historiográfiának, hiszen először emelte be abba a társadalomtörténeti elemet. Más kérdés, hogy a társadalomtörténeti szempont túlhangsúlyozásával egy újabb egyoldalúság historiográfiai alapjait is megteremtette.⁴²

Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása a történetírás számára is új helyzetet teremtetett. Természetes társadalmi és politikai igényé vált a Monarchia, s vele a régi Magyarország felbomlásához vezető út történeti állomásainak és okainak bemutatása. A felbomlás kevés pozitív következménye közé tartozott, hogy ennek megteremtődtek a legalapvetőbb szakmai feltételei: azaz a történészek végre hozzájuthattak a Monarchia levéltáraiban lévő legújabb kori magyar iratanyaghoz, így az 1848-49-es iratokhoz is. Klebelsberg Kunó kultuszminiszternek köszönhetően a történészek ennek az anyagnak a feldolgozásához megfelelő anyagi és politikai segítséget is kaptak. A Magyar Történelmi Társulat kiadásában megindult a *Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai* (Fontes Historiae Hungariae Aevi Recentioris) című forráskiadvány-sorozat, amelynek megjelent kötetei tekintélyes részben a 19. századra, ezen belül 1848-49-re vonatkozó iratokat és emlékiratokat adtak közre, sokszor monográfiának beillő bevezető tanulmányokkal, illető külön kötetben megjelenő feldolgozásokkal.⁴³ A sorozat egyik alsorozata a nemzetiségi kérdésre vonatkozó dokumentumokat tette közzé; a második hivatalos iratokat és leveleket; a harmadik emlékiratokat és

⁴² Szabó Ervin: Társadalmi és pártharcok a 48-49-es magyar forradalomban. Bécs, 1921.; A Huszadik Század körének történetfelfogása. Szerkesztette: Pók Attila. Budapest, 1982.

⁴³ Vö.: Glatz Ferenc: Történetíró és politika. Miskolczy, Steier, Thim és Szekfü az államról és nemzetről. Budapest, 1980. Újvári Gábor: Tudományszervezés-történetkutatás-forráskritika. Klebelsberg Kuno és a Bécsi Magyar Történeti Intézet. Győr, 1996.

naplókat, a negyedik a Kossuth-emigrációra vonatkozó forrásokat. A sorozat 1944-ig megjelent kötetének kb. egyharmada kapcsolódott 1848-49 történetéhez. A másik egyharmad pedig a reformkori előzményekre, illetve a neoabszolutizmusra vonatkozó forrásokat tett közzé.⁴⁴ Ekkor látott napvilágot az 1848-as törvények elfogadtatását bemutató kötet, Széchenyi 1848-as naplója, a Kossuth-emigráció kezdeteire vonatkozó kötet, Csengery Antal levelezése.⁴⁵ A források kiadási módját ugyan érheti kritika, ám a feldolgozások színvonala kárpótolt ezért. E sorozat révén 1848-49 története merőben új szempontokkal egészült ki. A megjelent kötetek lehetővé tették a nemzetiségi kérdés újszerű feldolgozását, s alapvetően hozzásegítettek a magyar forradalom birodalmon belüli és európai feltételrendszerének megértéséhez. A Batthyány-periratok feldolgozása révén először lehetett részleteiben is új képet alkotni a Batthyány-kormány tevékenységéről.⁴⁶ A nemzetiséggtörténeti kötetek pedig a nemzetiségi mozgalmakon belüli irányzatok elkülönítését, a megegyezési lehetőségek újraértékelését tették lehetővé. A korszak e sorozaton kívül megjelent forráskiadványai ritkán érték el ezt a színvonalat.⁴⁷

A sorozat kötetének összcállítói és szerzői között voltak szaktörténészek, de kívülállók is. Így a szerb kérdésre vonatkozó kötetet Thim József műkedvelő történész,⁴⁸ a szlovák mozgalomra vonatkozót és Beniczky Lajos emlékiratait Steier Lajos, egy autodidakta újságíró rendezte sajtó alá.⁴⁹ Steier vállalta magára az 1848-49-es hadművelleti iratanyag, illetve az Országos Honvédelmi Bizottmány és a kormányzóelnöki iroda iratainak feldolgozását. *A szabadságharc revidált története* című négykötetes munka azonban kevesebbet ad, mint amit a cím ígér: lényegében a Görgei-Kossuth kapcsolat levéltári forrásokon alapuló feldolgozását találjuk benne. Steier azonban ezt a problémát belehelyezte a katonai és politikai vezetés közötti viszonyrendszerbe, s egyben – az osztrák iratanyag alapján – az ellenfél politikai és katonai terveiről is újszerű képet adott.⁵⁰

Ugyanakkor ennek a felhalmozott anyagnak a hasznosítása e korszakban nem történt meg, azaz nem született meg az a szintézis, amely az új anyagot feldolgozva mutatta volna

⁴⁴ Angyal Dávid: Kecskeméthy Aurél és Falk Miksa elkobzott levelezése. Budapest, 1925.; Szekfű Gyula: Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez 1790-1848. Budapest, 1926.; Miskolczy Gyula: A horvát kérdés története és irományai a rendi állam korában. Budapest, 1927. I-II. k.; Viszota Gyula: Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal. Budapest, 1930. I-II. k.; Gróf Széchenyi István naplói. Szerkesztette és bevezetéssel ellátta Viszota Gyula. I-VI. kötet. (1844-1848). Budapest, 1925-1939.; Jánossy Dénes: A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában. 1851-1852. I-II. k. Budapest, 1940-1948.

⁴⁵ Károlyi Árpád: Gr. Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka. Budapest, 1921. I-II. k.; Károlyi Árpád: Az 1848-diki pozsonyi törvények az udvar előtt. Budapest, 1936.; Csengery Antal hátrahagyott iratai és feljegyzései. S. a. r. Csengery Lóránt. A bevezetőt írta Wlassics Gyula. Budapest, 1928. Hajnal István: Kossuth-emigráció Törökországban I. k. Bp., 1927.

⁴⁶ Károlyi Árpád: Németújvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre. Budapest, 1932. I-II. k.

⁴⁷ Tábori Kornél: Tirkosrendőrség és kamarilla. Akták – adatok a bécsi titkos udvari és rendőrségi levéltárból. Bevezetőjét írta Marczali Henrik. Budapest, 1921.; Bartha Albert: Az aradi 13 vértanú poréneke és kivégzésének hiteles története. Budapest, 1930.; Deák Imre: 1848, ahogy a kortársak látták. A szabadságharc története levelekben. Budapest, é. n. [1942.]; Ács Tivadar: Népek tavasza. Budapest, é. n.; Bártfai Szabó László: Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez. 1808-1860. Budapest, 1943. I-II. k.

⁴⁸ Thim József: A magyarországi 1848-49-iki szerb fölkelés története. I. k. Budapest, 1940. II-III. k. Budapest, 1930.

⁴⁹ Steier Lajos: A tót nemzetiségi kérdés 1848-49-ben. I-II. k. Budapest, 1937.; Steier Lajos: Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos és honvédezdres visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-iki szabadságharcról és tót mozgalomról. Budapest, 1924.

⁵⁰ Az egyes kötetek: Görgey és Kossuth. Budapest, é. n.; Az 1849-iki trónfosztás előzményei és következményei. Budapest, é. n.; Haynau és Paskievics. Budapest, é. n. I-II. k.

be 1848-49 történetét. Amikor Szekfű Gyula a *Magyar Történet*-ben megírta az 1848-49-es fejezeteket, a belpolitikai események bemutatásánál nemigen tudott megszabadulni a Kossuth-Széchenyi, Kossuth-Batthyány, Kossuth-Görgei ellentétpároktól. Inkább csak a nemzetiségi mozgalmakra vonatkozó kutatások tanulságait vonta le, ti. hogy a magyar nemzetiségi politika hibái is hozzájárultak a magyarok és nem magyarok közötti fegyveres összecsapáshoz.⁵¹ A nagy összefoglaló munka elmaradásának okait csak találgatni tudjuk. Tény viszont, hogy a rendszer hivatalosan is ellenforradalmi rendszernek vallotta magát, ugyanakkor szüksége volt a negyvennyolcas hagyomány erejében rejlő legitimációra. A rendszer hivatalos eszménye nem a forradalmár és szabadságharcos Kossuth, hanem a reformer Széchenyi volt. Ám az előkerült forrásanyag nem igazolta a korábbi, az osztrák támadás kiprovokálásával kapcsolatos Kossuth-ellenes vádakot, maradt tehát a hallgatás.

A korszak negyvennyolcas historiográfiájában négy részterületen figyelhetünk meg még jelentős gazdagodást. Az életrajzi irodalomban modern szemléletű és olvasmányos munkák közvetítették az új eredményeket.⁵² A diplomáciatörténeti forrásanyag közzététele a nevében is árulkodó *Háborús Felelősség* című folyóirat hasábjain kezdődött meg, de néhány tanulmány és önálló forráskiadvány is megjelent e tárgyban.⁵³ A hadtörténeteszek szisztematikusan dolgozták fel a megnyílt új forrásanyagot. Gyalóky Jenő megírta az 1849. téli erdélyi orosz intervenció, majd az 1849. nyári erdélyi hadjárat történetét.⁵⁴ Egy szerzői munkaközösség a Ludovika Katonai Akadémia tansegédleteként feldolgozta az 1849. téli és tavaszi hadjárat történetét. (Igaz, e kötet katonásan olvashatatlanra is sikeredett.)⁵⁵ Önálló munkák születtek a magyarországi olasz légió történetéről, a külföldön szolgáló huszárok 1848-49-es hazaszökéséről, a fegyvergyártás történetéről.⁵⁶ Az értékes résztanulmányoknak és forrásközlményeknek se szeri, se száma. Végül, már a harmincas évek második felében, Szekfű Gyula tanítványi köre kezdte meg a szabadságharc historiográfiájának feldolgozását. Kosáry Domokos a Görgei-kérdés történetét, Lengyel Tamás Klapka György emlékiratait, Nagy Márta az 1848-49-es emlékirat-irodalmat elemezte.⁵⁷ Ezek közül különösen Kosáry kötete volt ta-

⁵¹ Hóman Bálint – Szekfű Gyula: *Magyar Történet*. V. k. Budapest, 1936.

⁵² Angyal Dávid: Az ifjú Ferenc József. Budapest, é. n.; Lengyel Tamás: Gróf Teleki László. Budapest, é. n.; Pethő Sándor: Görgey Artúr. A hadműveleteket leírta Julier Ferenc. Budapest, é. n.; Irmédy-Molnár László: Felsőszopori Tóth Ágoston honvédeztársasága, a XIX. századbeli magyar térképezés úttörőjének élete és működése. A Térképészeti Közöny 8. számú külömfüzete. Budapest, 1938.; Vidos Géza: Nemesesői Török Ignác tábornok. Székesfehérvár, 1941.

⁵³ Horváth Jenő: Bem tábornok és a bukaresti külképviseletek 1849 március - júniusban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1927.; Horváth Jenő: A magyar kormány adriai politikája 1848-1849. *Adatok Fiume, Dalmácia és a magyar tengerészeti történetéhez*. Budapest, 1927.; Eugene Horváth: *Origins of the Crimean War. Documents Relative to the Russian Intervention in Hungary and Transylvania 1848-1849*. reprinted from the *South Eastern Affairs*. Budapest, 1937.; Jánossy Dénes: *Great Britain and Kossuth*. Budapest, 1937.

⁵⁴ Bem. Magyar Katona Közlöny, 1922. 485-517.; Az oroszok hadművelési terve Erdély megszállására (1849.) *Hadtörténelmi Közlemények*, 1922.; A háromszéki hadjárat 1849. július 16-24. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1922-1923. 56-114.; Jellachich hadművelési tervéi 1849 május havában, 1924. 60-89.; Kossuth mint hadtudományi író. Magyar Katona Közlöny, 1925. A debreceni ütközetéről (1849. augusztus 2.) *Hadtörténelmi Közlemények*, 1927. 48-82.; Az első orosz megszállás és Erdély felszabadítása (1849. januárius 31. - március 28.) Budapest, 1931.; A segessvári ütközet (1849. július 31.) *Hadtörténelmi Közlemények*, 1932.; A besztercei hadosztály harcái 1849 nyarán. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1937. 1-96.; Az erdélyi hadjárat 1849 nyarán. Budapest, é. n.

⁵⁵ A feldunai hadtest visszavonulásának és az 1849. évi tavaszi hadjáratnak története. Budapest, 1925.

⁵⁶ Berkó István: Az 1848/49. évi magyar szabadságharc olasz légiója. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1926., önálló kiadványként: Budapest, 1929.; Rédvay István: Huszáraink hazatérése 1848/49-ben. Budapest, 1941.; Bakó Imre: A Magyar Állami „Országos Fegyvergyár” működése 1848-49-ben. Budapest, 1942.

⁵⁷ Lásd az 1. és 15. jegyzeteket.

nulságos, mert bemutatta, hogy a Görgői-kérdés mennyire ki volt szolgáltatva a politikai viszonyoknak.⁵⁸ Viszonylag csekélyebb számú helytörténeti⁵⁹ és társadalomtörténeti kiadványról beszélhetünk.⁶⁰

Az 1945 után kialakuló rendszer valamennyi demokratikus pártja 1848-49 örökösének vallotta magát, ám ezen az örökségen mindenki mást értett. A legerősebb külső bázissal, a szovjet állam és hadsereg támogatásával rendelkező Magyar Kommunista Párt leplezetlenül törekedett az 1848-49-es örökség kisajátítására, ám a kisajátítás nem jelentette az egész örökség vállalását. A kommunista történelemszemlélet emblematisztikus figuráivá Kossuth, Petőfi és Táncsics váltak. E történelemszemlélet lényege abban foglalható össze, hogy 1848-49 forradalma és szabadságharca azért nem volt képes győzelmet aratni, mert a vezetés már 1848 áprilisában kicsúszott a forradalmi erők kezéből, s noha egy részük Kossuth révén 1848 szeptemberétől ismét a hatalom közelébe került, a legradikálisabbak, s ezért legtisztábbak látók mindvégig kívül maradtak ezen a körön. E történelemszemlélet alapjait a szovjet-unióbeli emigrációban a rendszer későbbi fő ideológusa, Révai József rakta le a magyar forradalomról írott tanulmányaiban. Révai szakított az események mind közjogi, mind hadtörténeti jellegű periodizációjával, s helyette egy csupán a belpolitikára, azon belül is az „osztályharcra” koncentrált korszakolást alkalmazott. E periodizáció részint a Szabó Ervin által felvázolt koncepció, részint pedig a történelmet az osztályharcok történetének tekintő marxista történelemszemlélet logikus következménye volt. Mindez az 1930-as évektől kezdve kiegészült az osztályharc állandó éleződéséről szóló sztálini doktrínával, ez pedig 1945, majd 1948 után a belpolitikai harcokban is igen alkalmas történeti-ideológiai eszközzé vált.

Miután a magyar 1848-49-et nem az osztályharc folyamatossága és állandó éleződése jellemezte, Révai ezt az osztályharcot kénytelen volt a ténylegesen kialakulatlan magyar pártrendszeren belüli pártharcok történetévé átalakítani. Ennek logikus következménye volt azután, hogy Révainál a magyar nemzeti radikálisok 1849. március-áprilisi kiszorulása a hatalomból vált a szabadságharc hanyatlásának és bukásának kezdetévé, noha ez az időpont egybecsett a honvéd fősergely sikeres tavaszi hadjáratával. Ez a mulatságos korszakolás aztán egészen az 1980-as évekig továbbélt a magyar történeti összefoglalókban.⁶¹

Ettől függetlenül 1945 után egy ideig úgy látszott, hogy 1848-49 végre történeti témává válik. A forradalom és szabadságharc 100. évfordulójára megjelent munkákat még a szemléleti sokszínűség jellemezte. Az elmúlt évtizedek kutatási eredményeit egy igen színvonalas összefoglaló munkában Eckhardt Ferenc összegezte.⁶² A korabeli európai és a magyar események szinkronizálását hangsúlyozta a Fejtő Ferenc által szerkesztett tanulmánykötet (igaz, a „büntetésben lévő” németek, s velük a német egység kérdése a kötetből a német-dán háborúra vonatkozó fejtegetéseket leszámítva kimaradt).⁶³ A polgári, pozitivisták történetírás legjobb hagyományait tükrözte az agrártörténész Szabó István által szerkesztett tanulmánykötet, amely Debrecen város 1849. január-áprilisi történetét s az önvédelmi háborúban játszott szerepét mutatta be.⁶⁴

⁵⁸ Kosáry Domokos: A Görgői-kérdés és története. Budapest, 1936.

⁵⁹ Boros János: Az 1848. év eseményei Krassó vármegyében. S. a. r. Jakabffy Elemér. Lugos, 1928.; Lugosy István: Győr és vidéke 1848-49-ben. Hadtörténeti adalékok. Különnyomat a Győri Szemle II. évfolyamából. Győr, 1931.; Deák Imre: Adatok az 1848. év eseményeihez Krassó vármegyében. Lugos, 1931.; Dezséri Bachó László: Gyöngyös város 1848/49-ben. Gyöngyös, 1939.

⁶⁰ Mészlányi Antal: A magyar katolikus egyház és állam 1848/49-ben. Budapest, 1928.

⁶¹ Révai József: Marx és a magyar forradalom; Révai József: Kossuth Lajos; Révai József: Magyar szabadság – világszabadság. In: Révai József: Válogatott történelmi írások. Budapest, 1966. I. k.

⁶² Eckhardt Ferenc: 1848, a szabadság éve. Budapest, 1948.

⁶³ Európa tavasza 1848. Szerkesztette: Fejtő Ferenc. Budapest, é. n.

⁶⁴ A szabadságharc fővárosa Debrecen. 1849 január-május. Szerkesztette: Szabó István. Debrecen, 1948., reprint kiadás: Debrecen, 1998.

A marxista történészek szintén önálló tanulmánykötettel mutatkoztak be. A kötet nyitó tanulmányát Mód Aladár írta, a Révai-féle koncepcióra épülő érveléssel, noha igen alapos részletkutatások alapján. A kötetben külön tanulmány szólt az 1848-49-es paraszt- és munkásmozgalmakról (ez utóbbit a később főideológusként elhíresült Nemes Dezső írta), az 1848-49-es egyházi reakcióról (a történész szakma későbbi diktátornője, Andics Erzsébet alkotása), a nemzetközi politikáról, Magyarország és a Habsburg Birodalom elnyomott népeinek kapcsolatáról. A többnyire fiatal történészek által írt tanulmányok között voltak jobbak és rosszabbak is, s Mód, Andics, Nemes Dezső és Ember Győző munkája külön kötetben is megjelent. A tanulmánykötet kétségtelen erénye volt a társadalomtörténeti szempont érvényesítése, mindez azonban olyan erőteljes ideológiai színezettel történt, ami némelyik tanulmányt szinte emészthetetlené tette.⁶⁵

A centenáriumi komoly forráskiadással is párosult. Okmánytár jelent meg az 1848-as paraszt- és munkásmozgalmak, a nemzetiségi megbékélési törekvések, a zsidóság 1848-49-es történetéről.⁶⁶ Befejeződött az angliai és amerikai Kossuth-emigráció első éveinek történetét tárgyaló forráskiadvány, megindult Kossuth műveinek kiadása.⁶⁷ Válogatás jelent meg Vasvári Pálnak, a márciusi forradalom egyik vezetőjének írásából.⁶⁸ Elkészült a szabadságharc honvéddorvosainak adattára.⁶⁹

A centenáriumi marxista (sztálinista) kritikákban aztán egyre erőteljesebb lett a türelmetlen hang. A más szakmai álláspontok képviselői ellenfélből ellenségekké, a klerikális reakció, a nagytőke vagy az amerikai imperializmus szálláscsinálóivá és ügynökeivé váltak. Egy részüket az 1948-as kommunista hatalomátvétel után háttérbe szorították, másokat személyes üldöztetés is ért (az említett debreceni kötet szerzőinek egy részét bebörtönözték). A marxista-sztálinista történelemszemlélet képviselői – némi szakmán kívüli segítséggel – teljes győzelmet arattak.

Az új történetírás természetes igénye volt az egész magyar történelem s benne 1848-49 átírása. Paradox módon ebben állandóan a hangosan gyalázott polgári történetírók által összeállított forráskiadványokra voltak kénytelenek támaszkodni. Volt még egy paradoxon: bár a rendszer a forradalom örökösének, letéteményesének és betetőzőjének mondta magát, hivatalos szentjévé nem a meg nem alkuvó radikálisokat, Petőfit, Tácsicsot vagy Madarász Lászlót választotta, hanem a profi politikus Kossuthot. Ebben két tényező is szerepet játszhatott. Egyrészt az, hogy a negyvennyolcas hagyomány a magyar társadalom minden rétegében legerőteljesebben Kossuthhoz kötődött; másrészt az a tény, hogy az említett radikálisok soha nem voltak hatalmon, a kommunisták viszont igen, s előképül mégsem választhatnak bukott politikusokat. Kossuth ezenkívül megfelelt annak az apafigurának is, amelyennek Rákos Mátyás, az ország új vezetője láttatni akarta magát. E Kossuth-kultusz aztán oda vezetett, hogy a történeti publicisztika Kossuth-idézetekkel igazolta a hadseregen és az államapparátuson belüli tisztogatásokat, koncepciók perkeit; a volt „uralkodó osztály” tagjainak kitelepítését stb.

Mindennek azonban kétségkívül volt egy komoly szakmai hozadéka. Kossuth születésének 150. évfordulójára készülve megindult Kossuth 1848-49-es műveinek kiadása. Noha

⁶⁵ Forradalom és szabadságharc 1848-1849. Budapest, 1948. A szerzők: Mód Aladár, Andics Erzsébet, Nemes Dezső, Ember Győző, Kenyeres Júlia, Hanák Péter.

⁶⁶ Ember Győző: Iratok az 1848-i magyarországi parasztmozgalmak történetéhez. Budapest, 1948.; Mérci Gyula: Munkásmozgalmak 1849-49. Iratok a magyar munkásmozgalom történetéhez. Budapest, 1948.; 1848-49. évi iratok a nemzetiségi megbékélésről. Budapest, 1948.; 1848-1849 a magyar zsidóság életében. Szerkesztette: Zsoldos Jenő. Budapest, 1948., új kiadása: Budapest, 1998.

⁶⁷ Jánossy Dénes: A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában. 1851-1852. II. k. Budapest, 1948.; Kossuth Lajos összes munkái. I-III. k. Országgyűlési Tudósítások. S. a. r. Barta István. Budapest, 1948.

⁶⁸ Vasvári Pál válogatott politikai írásai. S. a. r. Fekete Sándor. Budapest, 1948.

⁶⁹ Zétény Győző [- Antal Lajos]: A magyar szabadságharc honvéddorvosai. Budapest, 1948.

a kommentárok és a válogatás néhol tükrözi a korszak történelemszemléletét, az 1951-1957 között megjelent öt kötet azóta is a magyar történettudomány egyik legfontosabb forráskiadványa.⁷⁰ Barta István a kötetek „melléktermékeként” több fontos tanulmányt írt Kossuth alföldi toborzójútajáról, a kormány 1849-es parasztpolitikájáról, a magyar és a bécsi forradalom kapcsolatáról, Csány László kormánybiztosi tevékenységéről.⁷¹ Sinkovits István, Kossuth pénzügyminiszteri iratainak sajtó alá rendezője pedig igen alapos tanulmányt írt az önálló magyar pénzügyek megteremtéséről.⁷²

A Kossuth-évfordulóra jelent meg az újabb reprezentatív tanulmánykötet, amely kilenc tanulmányban mutatta be Kossuth politikusi pályáját. Révai József aktuálpolitikai bevezetőjét változó színvonalú, ám többnyire komoly levéltári kutatásokon alapuló tanulmányok követték. A kötet nagyobbrészt 1848-49-re koncentrált, s Kossuth 1849-1867 közötti emigrációs tevékenysége egyszerűen kimaradt belőle. Hajnal Istvánnak az 1848-as magyar külpolitikáról írott munkája pedig nem illett bele a koncepcióba, így csak a szerző halála és az 1956-os forradalom után jelenhetett meg. A kötetben mintha az 1948 előtti kegyelmi állapot tért volna vissza: a szerzők között ott voltak a félreállított vagy háttérbe szorított történészek is, Szekfü Gyula és Kosáry Domokos. Az 1848-49-es tárgyú írásközött Sinkovics István már említett tanulmányán kívül máig jól használható I. Tóth Zoltáné Kossuth nemzetiségi politikájáról, Ember Győzőé az Országos Honvédelmi Bizottmányról, Révész Imrécé a Függetlenségi Nyilatkozatról.⁷³ Andics Erzsébet és Spira György tanulmányai viszont már címükkel jelezték a kötet politikai célját (Kossuth harca az árulók és megalkuvók ellen; Kossuth szövetsége a baloddallal és a népi tömegekkel), azaz azt, hogy az aktualizált kossuthi örökségből a rendszernek mire van szüksége. Kimondottan riasztó példa lett viszont a Kossuth életpályáját bemutató népszerű életrajz.⁷⁴

A korszak történeti irodalmán ez az erőteljes ideológiai nyomás jól látszik. A szerzők egy része a csodaszernek hitt marxista módszerrel és ideológiai konstrukciókkal hitte áthidalni a források hiányát vagy a források és a koncepció között húzóódó szakadékot. A Batthyány-kormányból így lett megalkuvó politikusok gyűlekezete, Görgeiből áruló, a nyugati hatalmakból a szabadságharc sírásói. Azt a kellemetlen tényt pedig, hogy a magyar szabadságharcot végül is az oroszok verték le, egy szemantikai bravúrral sikerült áthidalni: az oroszokból cáriak lettek, az orosz népcvet pedig meghagyták a magyar forradalommal rokonszenvező tucatnyi orosz demokratának.

Ugyanakkor a korszak történetírása tucatnyi kiváló tanulmányt s néhány máig használható monográfiát is létrehozott. Az utóbbiak közül érdemes megemlíteni Kovács Endrének Bemről, s Varga Jánosnak az 1848. őszi népfelkelő- és gerillaharcokról írott munkáját.⁷⁵ Ek-

⁷⁰ Kossuth Lajos összes munkái. XI. Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen. S. a. r. Barta István. Budapest, 1951.; XII. k. Kossuth Lajos az első magyar felelős minisztériumban. S. a. r. Sinkovics István. Budapest, 1957.; XIII-XIV. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. I-II. S. a. r. Barta István. Budapest, 1952-1953.; XV. k. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. S. a. r. Barta István. Budapest, 1955.

⁷¹ A magyar szabadságharc vezetői és a bécsi októberi forradalom. Századok, 1951.; Kossuth alföldi toborzójúta 1848 őszen. Századok, 1952.; Kossuth és Csány. Századok, 1952.; Die Anführer des ungarischen Freiheitskampfes und die Wiener Oktoberrevolution, Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae, 1. (1953.); Az 1849. január 2-i haditanács és a főváros kiürítése. Hadrőrténelmi Közlemények, 1955/2.; A kormány parasztpolitikája 1849-ben. Századok, 1955-1956.

⁷² Sinkovics István: Kossuth, az önálló pénzügyek megteremtője. Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára. Szerkesztette: I. Tóth Zoltán. I. k. Budapest, 1952.

⁷³ I. Tóth Zoltán: Kossuth és a nemzetiségi kérdés 1848-49-ben.; Ember Győző: Kossuth a Honvédelmi Bizottmány élén.

⁷⁴ Mérei Gyula – Spira György – Lukács Lajos: Kossuth Lajos. Budapest, 1952.

⁷⁵ Varga János: Népfelkelő és gerillaharcok Jellasics ellen 1848 őszen. Budapest, 1953.; Kovács Endre: Bem József. Budapest, 1955.

kor történt meg az 1848-49-es levéltári anyag első felmérése is.⁷⁶ A forráskiadások közül máig fontos a népképviselői országgyűlés jegyzőkönyveit tartalmazó kötet és – minősíthetetlen apparátusa ellenére – V. Waldapfel Eszter levelestára. Ekkor kezdődött meg Andics Erzsébet szerkesztésében a nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepére vonatkozó forrásanyag közreadása is. (Szerencsére a tartalom nem mindenben fedi a címet). Hasonlóan aktuálpolitikai célokat szolgált, de jobb híján máig hasznos az angol-magyar kapcsolatokat bemutató kötet.⁷⁷ A demokratikus örökség ápolását szolgálta egy Vasvári írásait közlétevéő újabb kötet.⁷⁸

Ez a korszak már nem hagyta a következőre az új szintézis megalkotását. Ennek megírását az új történelemszemzedék egyik tagja, Spira György vállalta magára. A kézirat első változata 1955-re készült el, ám a teljes szöveg csak 1959-ben látott napvilágot. A Révai-féle koncepciót tükröző, tényanyagát tekintve igen gazdag munka kettős mércével mér. Elvi szinten mindenben a radikálisoknak ad igazat, a gyakorlatot tekintve viszont Kossuth a mércé. A külpolitikai fejezetekben a tényleges helyzetet felvázolva egy álomképhez mérte a magyar külpolitikai törekvéseket; ti. abból a fikcióból indult ki, hogy az európai forradalmak egymásra voltak utalva, s hogy a forradalmárok legjobbjai ezt tudták is. A nemzetiségi kérdés tárgyalásánál a fegyveres konfliktus létrejöttéért elsősorban a magyar politikusokat hibáztatja. A munka hivatkozásai közül csak a Marx-, Engels-, Lenin- és Mao-citátumok visszakereshetők, a többi egyáltalán nem. A szerző későbbi összefoglaló munkái – a nagy klaszszikusok idézeteitől megfosztva – lényegében ugyanezt a képet tükrözik.⁷⁹

Az 1956-os forradalom és szabadságharc után a rendszer – tanulva a történelemből – már nem a forradalmi és szabadságharcos hagyományokban kereste önnön legitimációját. Ennek köszönhetően csökkent a szakmára nehezedő ideológiai nyomás is. A korábban „veszélyesnek” vagy „gyanús” minősülő témák is a történeti kutatás látókörébe kerültek, noha az előző korszak támogatott történészei mindent megtettek pozícióik védelmére. A hatvanas években megjelent monográfiák többsége még az ő tolluk alól került ki. A különbség – amely azonban szakmai szempontból igen jelentősnek mondható – az volt, hogy immáron levéltári kutatások alapján, saját korábbi koncepciójukat többé-kevésbé módosítva írták meg azokat.⁸⁰ Az igen hasznos részmonográfiák is magukon viselték az elmúlt korszak argumentációjának nyomait; egy jogtörténeti munka forrásjegyzékében például Visinszkijnek, a koncepció percek hírhedt ügyészének műveit is megtalálhatjuk.⁸¹ A negyvennyolcas nemzedék egyre újabb tagjai is a kutatás látókörébe kerültek.⁸² A részmonográfiák közül kiemelendő a választási rendszer elemzése.⁸³ Valószínűleg a külföldi kutatási lehetőségek megnyílásával is

⁷⁶ Ember Győző: Az 1848/49-i minisztérium levéltára. Budapest, 1950.

⁷⁷ Az 1848/49. évi népképviselői országgyűlés. Szerkesztette: Beér János és Csizmadia Andor. Budapest, 1954.; V. Waldapfel Eszter: A forradalom és szabadságharc levelestára. I-IV. k. Budapest, 1950-1965.; Andics Erzsébet: A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848-49-ben. I. k. Budapest, 1981., II. k. Budapest, 1952., III. k. Budapest, 1965.; H. Haraszti Éva: Az angol külpolitika a magyar szabadságharc ellen. Budapest, 1951.

⁷⁸ Vasvári Pál válogatott írásai. Szerkesztette és a bevezetőt írta: Fekete Sándor. A nyomtatásban először megjelent kéziratokat sajtó alá rendezte: László József. Budapest, 1956.

⁷⁹ Spira György: A magyar forradalom 1848-49-ben. Budapest, 1959.; Magyarország története III. Szerkesztette: Mérei Gyula és Spira György. Budapest, 1975.; Polgári forradalom (1848-1849). In: Magyarország története 1848-1890. Főszerkesztő: Kovács Endre, szerkesztette Katus László. Budapest, 1979. 6/1. kötet.

⁸⁰ Andics Erzsébet: A Habsburgok és Romanovok szövetsége. Budapest, 1961.; V. Waldapfel Eszter: A független magyar külpolitika 1848-1849. Budapest, 1962.; Andics Erzsébet: 1848-1849. Tanulmányok. Budapest, 1968.; Spira György: 1848 Széchenyi és Széchenyi 1848-a. Budapest, 1964.

⁸¹ Sarlós Béla: Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc büntetőjoga. Budapest, 1959.

⁸² Horváth Zoltán: Teleki László 1810-1861. Budapest, 1964. I-II. k.; Trócsányi Zsolt: Wesselényi Miklós. Budapest, 1965.; Sarlós Béla: Deák és Vukovics. Két igazságügy miniszter. Budapest, 1970.

⁸³ Csizmadia Andor: A magyar választási rendszer 1848-1849-ben. Budapest, 1963.

magyarázható az emigráció-történeti irodalom megélénkülése.⁸⁴ Az irodalomtörténet-írás Petőfi szabadságharcos pályafutásának, a magyar irodalmi diáktársaságok történetének bemutatásával, valamint a magyar katonai sajtó sajátos szempontú elemzésével járult hozzá a korszak historiográfiájához.⁸⁵

A fordulat kezdete szintén az 1960-as évekre tehető, de magára a fordulatra csak az 1970-es években került sor. A kiegyezés századik évfordulójára megjelent publikációk már más megvilágításba helyezték Magyarország és a Monarchia kapcsolatát.⁸⁶ Így a magyar forradalom és szabadságharc története is visszakerült az európai politikai összefüggések rendszerébe.⁸⁷ (Ehhez Hajnal Istvánnak a Batthyány-kormány külpolitikájáról tíz évvel korábban poszthumusz megjelent monográfiája is hozzájárult.)⁸⁸

Varga János az 1848-as jobbágyfelszabadítás kivívásáról írott monográfiájában részleteiben tisztázta a folyamat állomásait. Ellentétben a korábbi, Pestet és Pozsonyt, a márciusi fiatalokat és az országgyűlést ellenfelekként bemutató, kettős hatalomról beszélő feldolgozásokkal, Varga a két fél együttműködésére s egymást segítő szerepére helyezte a hangsúlyt. A jobbágyfelszabadítás hiányosságait nem tagadva, az átalakulás gyökeres és radikális jellegét emelte ki.⁸⁹

1973-ban a forradalom és szabadságharc 125. évfordulójára rendezett tudományos ülészen a hagyományok erejét, a Révai-féle koncepció továbbélését és az új megközelítések elutasítását jelezte a nyitó előadás. Ezt követően kirűnő előadások sora hangzott el a magyarországi polgári átalakulás megalapozásáról, a forradalom helyéről Magyarország gazdasági fejlődésében, a forradalom és parasztság, a forradalom és a nemzetiségek viszonyáról, valamint a magyar forradalom nemzetközi helyzetéről. A hozzászólásokban az európai „szociális kérdések” magyarországi sajtóvisszhangjáról, a választójogról, az erdélyi szászok magatartásáról esett szó. Egyetlen olyan téma volt, amely csak mellékesen, szinte csak az ügynevezett Görgei-kérdés kapcsán került szóba: a szabadságharc katonai története.⁹⁰

Ebből a szempontból historiográfiai jelentőségű volt az a munka, amelyet Urbán Aladár végzett az 1848-as nemzetőrség és honvédség szerveztörténetének feltárásával. Erről szóló monográfiájának megjelenése a Batthyány-kormány tevékenységének újraértékeléséhez vezetett. Kiderült, hogy a kormány nem megalkuvó politikusok gyűlekezete volt, hanem az 1848. évi törvények lehetőségein belül mindent megtett az önálló fegyveres erő megteremtéséért.⁹¹ Urbán további tanulmányaiban és újabb monográfiájában a Batthyány-kormány

⁸⁴ Koltay-Kastner Jenő: A Kossuth-emigráció Olaszországban. Budapest, 1960.; Lukács Lajos: Garibaldi magyar önkéntesei és Kossuth 1860-61-ben. Budapest, 1962.; Lukács Lajos: Garibaldival a szabadságért. Dunyov István élete és működése. 1816-1889. Budapest, 1968.; Kovács Endre: A Kossuth-emigráció és az európai szabadságmozgalmak. Budapest, 1967.; Szabad György: Forradalom és kiegyezés választútján (1860-61). Budapest, 1967.; Szabad György: Kossuth and the British „Balance of Power” Policy (1859-1861). Budapest, 1960.

⁸⁵ Kemény G. Gábor: Társadalom és nemzetiség a szabadságharc hadi lapjaiban.; Benne: Az 1848-49. évek sajtóbibliográfiája. Összeállította: Busa Margit. Budapest, 1957.; Dienes András: Petőfi a szabadságharcban. Budapest, 1958.; Bodolay Géza: Irodalmi diáktársaságok 1785-1848. Budapest, 1963.

⁸⁶ Diószegi István: Hazánk és Európa. Budapest, 1970.; Hanák Péter: Magyarország a Monarchiában. Budapest, 1975.

⁸⁷ Urbán Aladár: Európa a forradalom forgószélében 1848-1849. Budapest, 1970.

⁸⁸ Hajnal István: A Batthyány-kormány külpolitikája. Budapest, 1957. 2. kiadása: Budapest, 1987.

⁸⁹ Varga János: A jobbágyfelszabadítás kivívása 1848-ban. Budapest, 1971.

⁹⁰ A konferencia anyagát közli: A negyvennyolcas forradalom kérdései. Szerkesztette: Spira György, Szűcs Jenő Budapest, 1976.

⁹¹ Urbán Aladár: A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Budapest, 1973. Lásd még: Batthyány és a honvédelem 1848-ban. Századok, 1982/6.; Pákozdi, 1848. Budapest, 1984.; Sztankó Soma tervezete az 1848-as honvédség felállítására. Hadtörténelmi Közlemények, 1986/3.

működését is feldolgozta.⁹² Kormányzattörténeti szempontból is fontos munkát végzett a magyar hadügyminisztérium szervezőtörténetének megírásával.⁹³ Az egyes szabad- és önkéntes csapatok történetének, Lamberg meggyilkolásának feldolgozásával pedig az 1848. augusztus-szeptemberi belpolitikai események történetét helyezte merőben új megvilágításba.⁹⁴ Szintén ő dolgozta fel levéltári kutatások alapján Görgei 1848-as pályakezdetét és Batthyány 1848 október utáni tevékenységét.⁹⁵ Haditechnika-történeti jellegű az első folyami hadigőzös történetének bemutatása.⁹⁶ Az olasz–magyar kapcsolattörténet szempontjából is fontos a szegedi olasz foglyok kiszabadításáról írott tanulmánya.⁹⁷

Az áttörés azonban nem ment végbe egyik pillanatról a másikra. Az 1976-ban megjelent népszerű összefoglaló, majd az újabb magyar történeti szintézis még a régi szemléletet tükrözte.⁹⁸ Ez utóbbi szerzője, Spira György e munka „melléktermékeként” viszont igen jól használható, gazdag nemzetközi forrásanyagot és szakirodalmat is hasznosító kézikönyvet írt az 1848-49-es nemzetiégi kérdékről.⁹⁹

Fontos külső impulzust jelentett Deák Istvánnak, az Amerikában élő magyar történésznek 1979-ben angolul, majd 1983-ban és 1994-ben magyarul is megjelent monográfiája. Deák jól fogta meg a magyarországi események sajátos jellegét, amikor a történetet „törvényes forradalom”-ként aposztrofálta. Munkájának hőse Kossuth, ám nem hunyja be a szemét az ő hibái s ellenfelei erejével. A mű 1848-49 történetének komplex tárgyalását adja, s a Habsburg birodalmi szempontok bemutatása, valamint a széles nemzetközi háttér felrajzolása is komoly erény. Bár tényanyaga pontatlan és értékelési egy része is vitatható, egyike a korszakról szóló legeredetibb munkáknak.¹⁰⁰

A szemléletváltáshoz egy újabb történészgeneráció is hozzájárult. Ennek kinevelésében fontos szerep jutott Szabad Györgynek, aki a magyar polgárosodás vizsgálata során foglalkozott 1848-49 történetével.¹⁰¹ Kossuthról szóló életrajza a pálya első teljességre törő, eszmétörténeti megközelítésű feldolgozása.¹⁰² A főleg az ő tanítványi köréből kikerülő fiatalok (Borsi-Kálmán Béla, Csorba László, Dénes Iván Zoltán, Erdődy Gábor, Frank Tibor, Gergely András, Gerő András, Kovács István, Miskolczy Ambrus, Pajkossy Gábor, Veliky János) a magyar polgári átalakulás történetének egészét kívánták feldolgozni, s a forradalom és szabadságharc történetét is e folyamat fontos, de a folyamat egészéből ki nem szakítható ál-

⁹² Urbán Aladár: A nagy év sodrában. Tanulmányok 1848-ról. Budapest, 1981.; Urbán Aladár: Batthyány Lajos miniszterelnöksége. Budapest, 1986.

⁹³ Az 1848-as magyar hadügyminisztérium megszervezése. Hadtörténelmi Közlemények, 1976/1.

⁹⁴ Urbán Aladár: Vasvári Pál és a „Fővárosi csapat” a Lajtnál. Hadtörténelmi Közlemények, 1982/4.; Kossuth szabadcsapata 1848 őszén. Hadtörténelmi Közlemények, 1988/4.; Perczel Mór és a Zrínyi szabadcsapat. Hadtörténelmi Közlemények, 1991/1.; Népítélet Lamberg felett. Beszámolók, emlékezések, tanúvallomások. Századok, 1996/5.

⁹⁵ Kossuth és Görgey 1848 őszén. Századok, 1993.; Batthyány Lajosné visszaemlékezései férje fogságára és halálára. Századok, 1981/3.; Batthyány Lajos és a vasi fölkélsereg 1848 szeptember-októberében. Hadtörténelmi Közlemények, 1985/4.; Batthyány Lajos a népképviselői országgyűlésen 1848 decemberében. Századok, 1992.

⁹⁶ A „MÉSZÁROS hadigőzös” 1848-ban. Hadtörténelmi Közlemények, 1987/4.

⁹⁷ Kossuth Lajos és a szegedi olasz foglyok kiszabadítása 1848 októberében. Századok, 1994/5.

⁹⁸ Várady Géza: Ezernyolcszáznegyvennyolc, te csillag. Budapest, 1976.; a szintézisre lásd a 79. jegyzetet.

⁹⁹ Spira György: A nemzetiégi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországon. Budapest, 1980.

¹⁰⁰ Deák, István: The Lawful Revolution. Louis Kossuth and the Hungarians, 1848-1849. New York, 1979.; Kossuth Lajos és a magyarok 1848-49-ben. Budapest, 1983.; A törvényes forradalom. Kossuth Lajos és a magyarok 1848-49-ben. Budapest, 1994.

¹⁰¹ Szabad György: Magyarország önálló államiságának kérdése a polgári átalakulás korában. Budapest, 1986.

¹⁰² Szabad György: Kossuth politikai pályája ismert és ismeretlen megnyilatkozásai tükrében. Budapest, 1977.

lomásának tekintették és tekintik.¹⁰³ Közülük különösen Erdődy Gábor és Gergely András diplomácia- és kapcsolattörténeti munkássága¹⁰⁴, valamint Kovács Istvánnak a lengyel-magyar kapcsolatokkal és a magyarországi lengyel légió történetével kapcsolatos publikációi kiemelendők.¹⁰⁵ Gergely András kisonográfijában István nádor 1848-as szerepét dolgozta fel, az újabb 19. század történeti szintézisben az elmúlt évtizedek kutatási eredményeit hasznosítva írta meg 1848-49 történetét.¹⁰⁶ Főleg a magyar-román kapcsolattörténet területén hozott jelentős új eredményeket Miskolczy Ambrus.¹⁰⁷ Frank Tibor a konzervatív bértollnokból radikális újságíróvá, majd osztrák rendőrkémmé váló Zerffy Gusztáv életpályáját feldolgozva a negyvennyolcas nemzedék egy részének paradigmaticus pályaképét rajzolta meg.¹⁰⁸

A köz- és államigazgatás történetével kapcsolatban fontos Szócs Sebestyénnek a kormánybiztosi intézményről, F. Kiss Erzsébetnek az 1848-49-es minisztériumokról szóló munkája. Szintén F. Kiss Erzsébet adta közre az 1848-49-es magyar kormányok fennmaradt minisztertanácsi jegyzőkönyveit.¹⁰⁹

Az életrajzi irodalom komoly gazdagodását hozták azok a kötetek, amelyek a korszak egyes szereplőinek emlékére rendezett konferenciákon elhangzott előadásokat tartalmazzák,

¹⁰³ Munkásságukat jelzik a következő tanulmánykötetek: Nyolc tanulmány a XIX. századi magyar történet köréből. Szerkesztette: Csorba Csilla, Gerő András. Budapest, 1978.; Tanulmányok Kossuth Lajos politikai pályájáról. Magyar Történeti Tanulmányok XI. Szerkesztette: Fehér András, Veliky János. Debrecen, 1979.; A magyar polgári átalakulás kérdései. Szerkesztette: Dénes Iván Zoltán, Gergely András, Pajkossy Gábor. Budapest, 1984.; Gergely András: Egy nemzetet az emberiségnek. Tanulmányok a magyar reformkorról és 1848-ról. Budapest, 1987.; Nemzeti és társadalmi átalakulás a XIX. században Magyarországon. Emlékkönyv Szabad György 70. születésnapjára. Szerkesztette: Dobszay Tamás, Pajkossy Gábor. Budapest, 1995.

¹⁰⁴ Erdődy Gábor: A forradalmi magyar kormányzat és sajtóorgánumai a németországi változásokról 1848-ban. Századok, 1977.; Erdődy Gábor: A magyar kormányzat európai látóköre 1848-ban. Budapest, 1988.; Erdődy Gábor: Kényszerpályán. A magyar politikai gondolkodás 1849-ben. Argumentum, Budapest, 1998.; Gergely András: A Frankfurt-Budapest szövetség kialakulása 1848 tavaszán. Századok, 1996/5.

¹⁰⁵ Kovács István: Hamuban csillogó gyémánt. Írások a lengyel történelemről. Budapest, 1988.; A légió. Budapest, 1989.; Mindvégig veleek voltunk. Budapest, 1998.

¹⁰⁶ Gergely András: Áruló vagy áldozat? István, az utolsó magyar nádor rejtélye. Budapest, 1989.; 19. századi magyar történelem. Szerkesztette: Gergely András. Budapest, 1998.

¹⁰⁷ Miskolczy Ambrus: Roumanian-Hungarian Attempts at Reconciliation in the Spring of 1849 in Transylvania. Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio Historica. Tomus XXI. Budapest, 1981.; Erdély a forradalomban és a szabadságharcban (1848-1849) In: Erdély története III. k. 1830-tól napjainkig. Szerkesztette: Szász Zoltán. Budapest, 1986.; Egy román Jókai-regényhős viszontagságai 1848-49-ben. AETAS, 1991/1-2.; Nemzetiség, szabadság, politika. Fejezetek a magyar és román emigráció párizsi dialógusának történetéből. AETAS, 1996/2-3.

¹⁰⁸ Frank Tibor: Egy emigráns alakváltásai. Zerffy Gusztáv pályaképe 1820-1892. Budapest, 1985. □

¹⁰⁹ Szócs Sebestyén: A kormánybiztosi intézmény kialakulása 1848-ban. Budapest, 1972. Ld. még Szócs Sebestyén: Irányi Dániel pest-budai kormánybiztossága 1849-ben. Budapest Főváros Levéltára Közleményei 78. Budapest, 1979.; F. Kiss Erzsébet: Az 1848-1849-es magyar minisztériumok. Budapest, 1987.; F. Kiss Erzsébet: Az 1848-1849. évi minisztertanácsi jegyzőkönyvek. Budapest, 1989.; Ld. még F. Kiss Erzsébet: Az alsó- és középszintű oktatás 1848/49-ben. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium válogatott iratainak tükrében. Magyar Országos Levéltár. Budapest, 1998.; A magyar egészségügyi szakigazgatás szervezete és problémái 1848-1849-ben. Századok, 1976/2.; A „Kossuth bankók” sorsa az osztrák uralom idején. Századok, 1984/2.; A honárulók vagyonának lefoglalása és kezelése – az 1848-49-es pénzügyi adminisztráció egyik speciális feladata. Századok, 1994/1.; Az országos rendőrség ügye 1848-1849-ben. Levéltári Közlemények, 44-45. évfolyam, 1974.; Duschek Ferencnek az 1848-1849-i működéséről az osztrák bíróság számára írt összefoglalója (1850). Levéltári Közlemények, 1980-81.

vagy az illető személy születésének vagy halálának kerek évfordulójára jelentek meg.¹¹⁰ A korszak egyes, másod-harmadvonalbeli szereplőiről önálló életrajzok is születtek.¹¹¹

Noha az 1848-49-re vonatkozó emlékiratok és okmányok kiadása az 1970-es években sem szünetelt, 1979-ben e téren fontos változás történt. Ekkor látott először napvilágot Katona Tamás kétkötetes forrásgyűjteménye: *Az aradi vértanúk*. A vértanúk teljes peranyagának, börtönből írott leveleinek, napló- és emlékiratanyagának, illetve a kiegészítő forrásoknak a közzététele ráirányította a figyelmet arra, hogy voltaképpen milyen keveset is tudunk az aradi vértanúkról, s általában a szabadságharc katonáiról. Katona Tamás az elkövetkező tíz évben saját sajtó alá rendezésében vagy az általa szerkesztett Bibliotheca Historica című sorozatban további nyolc 1848-49-es kötetet tett közzé. Ezeknek a köteteknek nemcsak az volt az erényük, hogy addig publikálatlan vagy nehezen hozzáférhető visszaemlékezések és iratok kerültek a szakmai és a nagyközönség kezébe, hanem jegyzetanyagukban és bevezetőikben Katona Tamás több, addig vitatott kérdést tisztázott megnyugtató módon. Így például azt, hogy 1849. április végén a magyar főcsereg Bécs elleni támadásának már csak a létszámviszonyok miatt sem voltak meg a feltételei, hiszen a cs. kir. főcsereg Bécs előtt több mint kétszeres létszám- és tüzérségi fölényvel rendelkezett.¹¹²

A múlt századi magyar történetírásban a szabadságharc hadtörténete szinte 1848-49 minden más aspektusánál nagyobb hangsúlyt kapott; 1948 után viszont ez a téma háttérbe szorult. A kevés számú pozitív kivétel között említhetjük Borus József Dembinski fővezérségéről és Kovács Endre Bemről írott munkáját.¹¹³ A hadtörténetírás köztörténeti jelentőségét már Urbán Aladár említett monográfiája is bizonyította, az elkövetkező két évtized 1848-49-es irodalmában pedig éppen e téren következett be fontos, historiográfiai jelentőségű fordulat.

1983-ban jelent meg Bona Gábor kötete, amely nemcsak teljességre törekvő adattárat adott a szabadságharc felső katonai vezetéséről, hanem egyben alapos bevezető tanulmányban mutatta be ennek az elitnek a kialakulását, a szabadságharc egyes szakaszaiban játszott szerepét, valamint szociológiai összetételét. Bona kötete hatásosan cáfolja mind a honvédsereg tisztikarát a katonai ellenforradalom bázisaként bemutató, mind azt az újabban felvetődött, Nemeskürty István által képviselt¹¹⁴ nézetet, miszerint a tisztikar tömegeit a hivatásos katonaforradalmárok alkották volna. Ezt követte a szabadságharc hadseregének századosi

¹¹⁰ Teleki és kora. Szerkesztte: Praznovszky Mihály, Rozsnyói Ágnes. Salgótarján, 1987.; Batthyány Kázmér emlékére. Szerkesztette: Perics Péter. Siklós, 1987.; Kossuth kormánybiztosa, Csányi László 1790-1849. Szerkesztette: Molnár András. Zalai Gyűjtemény 30. kötet. Zalaezerszeg, 1990.; Szemere Bertalan és kora. I-II. k. Szerkesztette: Ruszoly József. Miskolc, 1991.; Mészáros Lázár emlékezete. Szerkesztette: Kőhegyi Mihály, Merk Zsuzsa. Baja, 1993.

¹¹¹ Pásztor Emil: A tizenötödik aradi vértanú. Budapest, 1979.; Varsányi Péter István: Szerbek és magyarok között a Duna mentén (Csernovits Péter politikai pályája). Szeged, 1989.; Füzes Miklós: Batthyány Kázmér. Budapest, 1991.

¹¹² Görgey István: 1848 júniusától novemberéig. Okmánytár. Budapest, 1980.; Vukovics Sebő visszaemlékezései 1849-re. Budapest, 1982.; Alekszandr Petrovics Sceserbatov: Paszkevic Magyarországon. Fordította: Gerencsér Zsigmond. S. a. r. Katona Tamás. Budapest, 1984.; Klapka György: Emlékeimből. Budapest, 1986.; Kossuth Lajos: Írások és beszédek 1848-1849-ből. Budapest, 1987.; A magyarországi hadjárat 1849. Orosz szemtanúk a magyar szabadságharcról. S. a. r. Rosonczy Ildikó és Katona Tamás. Fordította: Rosonczy Ildikó és Gerencsér Zsigmond. Budapest, 1988.; Görgey Artúr: Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben. Budapest, 1988. I-II. k.; Budavár bevételének emlékezete 1849. Szerkesztette: Katona Tamás. S. a. r. Hermann Róbert, Pelyach István és Tirts Tamás. Budapest, 1989.; Joseph Andrew Blackwell magyarországi küldetési 1843-1851. Szerkesztette: Haraszti-Taylor Éva, Urbán Aladár. Fordította: Katona Ágnes. Budapest, 1989.

¹¹³ Borus József: Dembinski fővezérsége és a kápolnai csata. Budapest, 1975.; Kovács Endre: Bem a magyar szabadságharcban. Budapest, 1979.

¹¹⁴ Nemeskürty István: „Kik érted haltak, szent Világ szabadság”. Budapest, 1977.

karát bemutató kötet, a 150. évfordulóra pedig megjelent a főhadnagyi és hadnagyi kategória tagjait bemutató három kötet is.¹¹⁵

Historiográfiai jelentőségű volt Bona azon összefoglalója is, amelyet a *Magyarország hadtörténete* I. kötetében írt 1848-49-ről, hiszen a szabadságharcról az utolsó részletes hadtörténeti összefoglaló 1930-ban jelent meg (az is egy múlt század végi összefoglaló munka némileg átdolgozott változata volt); másrészt pedig Bona szakított a szabadságharc történetét a belpolitikai események alapján kronologizáló szemlélettel, s visszatért a hadtörténeti periodizációhoz. A korábbi évtizedek Bemet egyoldalúan isteníttő, Görgeitől pedig még a katonai tehetséget is megtagadó szemléletével szemben Bona mindkét hadvezér tevékenységének egyenlített értékelését adta, s lehetővé tette egy nem kritikátlan és a tényekre támaszkodó Görgei-értékelés megfogalmazását.¹¹⁶ Erre az első kísérletet Pusztaszeri László tette.¹¹⁷ 1994-ben, a Kossuth-évfordulón pedig a legfontosabb megjelent munka Kosáry Domokosnak a Görgey-kérdésről írott munkája volt, amely gyakorlatilag a szabadságharc hadtörténeti historiográfiájának is egyfajta összefoglalóját adja.¹¹⁸

A nyolcvanas évek végén, a kilencvenes évek elején lépett színre az az új hadtörténet-sz generáció, amely Urbán Aladár, Katona Tamás és Bona Gábor munkái által kijelölt irányban kezdte meg a szabadságharc hadtörténetének feldolgozását. Tagjainak többsége (Hajagos József, Kedves Gyula, Pelyach István, Zakar Péter és a jelen sorok írója) Katona és Urbán tanítványa volt, de ide tartozik Molnár András, Csikány Tamás és ifj. Rabár Ferenc is. Az elmúlt évek során ennek a nemzedéknek kialakultak az állandó fórumai. Munkásságukat a Hadtörténelmi Közleményekben, az AETAS-ban és a Fonsban megjelent 1848-49-es tanulmányokon kívül immár hat tanulmánykötet jelzi.¹¹⁹ Urbán Aladár és Bona Gábor mellett többnyire e nemzedék tagjai írták a szabadságharc történetét bemutató népszerű összefoglaló, illetve az évfordulóra megjelent hadtörténeti összefoglaló fejezeteit is.¹²⁰ Munkásságuk révén a szabadságharc hadtörténetének új, eddig ismeretlen vagy rosszul ismert területeit tárták fel: Kedves Gyula a lovasság, Csikány Tamás a tüzérség és erődharcászati, Zakar Péter a tábori lelkészet, Rabár Ferenc az erődharcászati kérdéseit, e sorok írója a katonai és politikai vezetés kapcsolatát tárgyaló tanulmányaival hozott újat. Több életrajzi munka is jelzi működésüket.¹²¹

¹¹⁵ Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban. 2., átdolgozott, bővített kiadás. Budapest, 1987.; Kossuth Lajos kapitányai. Budapest, 1988.; Hadnagysok és főhadnagysok az 1848/49. évi szabadságharcban. Budapest, 1998-1999.

¹¹⁶ Bona Gábor: Szabadságharc 1848-49-ben. In: Magyarország hadtörténete. Főszerkesztő: Liptai Ervin. Szerkesztette: Borus József. Budapest, 1985. I. k.

¹¹⁷ Pusztaszeri László: Görgey Artúr a szabadságharcban. Budapest, 1984.

¹¹⁸ Lásd az 1. jegyzetet.

¹¹⁹ A szabadságharc zalai honvédei 1848-1849. Szerkesztette: Molnár András. Zalaegerszeg, 1992.; Komárom és Klapka György 1848/49-ben. Szerkesztette: Kiss Vendel. Komárom, 1994.; A tavaszi hadjárat. Az 1996. március 14-i tudományos konferencia anyaga. Szerkesztette: Horváth László. Hatvany Lajos Múzeum Füzetek 13. Hatvan, 1996.; „Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc utóélete” című tudományos ülészak. Vaja, 1996.; Egy küzdelmes év katonái. Szerkesztette: Horváth László. Mátrai Tanulmányok. Gyöngyös, 1998.; Szabolcsi honvédek a szabadságharcban (1848-1849). Szerkesztette: Bene János. Nyíregyháza, 1998.

¹²⁰ 1848-1849. A szabadságharc és forradalom története. Szerkesztette, az előszót és a kronológiát írta Hermann Róbert. Írták: Bona Gábor, Csikány Tamás, Dobszay Tamás, Estók János, Fónagy Zoltán, Hermann Róbert, Kedves Gyula, Pelyach István, Urbán Aladár, Zakar Péter. Budapest, 1996.; A szabadságharc katonái története. Szerkesztette: Bona Gábor. Írták Bence László, Bona Gábor, Csikány Tamás, Hermann Róbert és Kedves Gyula. Budapest, 1998.

¹²¹ Kedves Gyula: Czetz János, a szabadságharc legifjabb tábornoka. Budapest, 1996.; Szarka Lajos: A tábornok bére. Keszthely, 1997.; Hermann Róbert: Mindig az első között. Poeltenberg Ernő honvédtábornok élete. Budapest, 1997.

A 150. évforduló mérlegét egyelőre nehéz megvonni. A feldolgozások közül kiemelkedik Spira Györgynek a főváros 1848-49-es történetéről írott monográfiája, valamint Egyed Ákos Erdélyről szóló munkája.¹²² Úgy tűnik, a történeti források kiadása is új lendületet kapott. A legfontosabb Urbán Aladár kétkötetes forrásgyűjteménye, amely Bathyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratait adja közre, s amely hihetőleg 1999-ben napvilágot lát. Jelen sorok írója rendezte sajtó alá Csány László kormánybiztosi iratait. Az iratkiadások közül feltétlenül említést érdemel az a munka, amelyet a Hadtörténelmi Levéltár jelentetett meg.¹²³ Tucatnyi emlékirat mellett fontos megemlíteni a *Magyar Szabadelvűek* című sorozat kötetét, amely a magyar liberális politikusok életművéből ad válogatást.

Az eredmények mellett azonban legalább ennyi, ha nem több feladat áll még a magyar történetírás előtt. Meg kellene írni a jobbágyfelszabadítás lefolyásának történetét. Használható résztanulmányok ellenére sincs korszerű összefoglaló a forradalom és szabadságharc diplomáciatörténetéről, a magyar forradalom nemzetközi politikai esélyeiről. Megíratlan a szabadságharc gazdaságtörténete. A hadseregről létezik ugyan egy összefoglaló, főleg az egyenruházatra és felszerelésre koncentráló munka,¹²⁴ azonban hiányzik egy igazi hadseregtörténet. Fontos lenne a katonai és politikai vezetés kapcsolatának monografikus elemzése. A fő résztvevők közül megírásra vár például Kossuth Lajos, Szemere Bertalan, Görgei Artúr, Perczel Mór, Klapka György, Mészáros Lázár életrajza, hogy a második-harmadik vonalbeli szereplők tucatjairól ne is beszéljünk. Fontos lenne Szemere, Görgei, Perczel és mások iratainak kiadása. Még mindig több százra tehető a kiadatlan visszaemlékezések és naplók száma. Remélhetőleg a 200. évfordulón e feladatok legalább egy részéről már mint elvégzett munkáról számolhatunk be. Ha megérjük.

RÓBERT HERMANN

The revolution and war of independence of 1848-1849 in Hungarian historiography

The essay surveys the main characteristics of the historiography of the revolution and war of independence of 1848-1849. According to the author, in the first thirty or forty years of the historiography of the period it is difficult to separate historiography and memoir literature. Another problem was the fact that until the dissolution of the Austro-Hungarian Monarchy in 1918, scholars had hardly been able to access contemporary archival material because the papers of the organs of the Hungarian government and military had been kept in archives in Vienna. Current political issues such as controversies within the Hungarian emigration between 1849 and 1867, and the debates between groups favouring independence or compromise after 1867 greatly influenced the historiography of the period. Before the end of the nineteenth century, historiography was mostly characterized by a political and military historical approach. The really significant achievements of the historiography of the period include works of local history that treated archival material that has in many cases been lost since.

¹²² Spira György: A pestiek Petőfi és Haynau között. Budapest, 1998.; Egyed Ákos: Erdély 1848-1849. I. Csíkszereda, 1998.

¹²³ Saját kezébe, ott, ahol... Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból. Szerkesztette: Farkas Gyöngyi. Az iratokat válogatta, a német nyelvű iratokat fordította Böhm Jakab. A bevezető tanulmányt írta Csikány Tamás. Budapest, 1998.

¹²⁴ Barcy Zoltán – Somogyi Győző: A szabadságharc hadserege. Budapest, 1986.

After the collapse of the Monarchy, the archives in Vienna opened up, and the series Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai (Sources of Modern Hungarian History) started publishing works discussing the history of 1848-49. It seemed that the history of 1848-49 had ceased to be a political issue. However, the communist regime, which came into power in 1948, again wished to use the history of 1848-49 for its own purposes, and this was harmful for historiography. The historiography discussing the period started employing economic and social historical approaches, but often coupled with extreme leftist rhetoric. The change, in a political sense, occurred in 1956, and in a professional sense at the turn of the 1960s and 1970s, and became complete in the 1980s. First the activities of Lajos Batthyány and his government were revised on the basis of archival researches, then the military historiography of the period underwent a similar process. Most of the works that appeared on the 150th anniversary of the war of independence can be described by an open attitude and the respect of facts rather than ideological prescriptions.